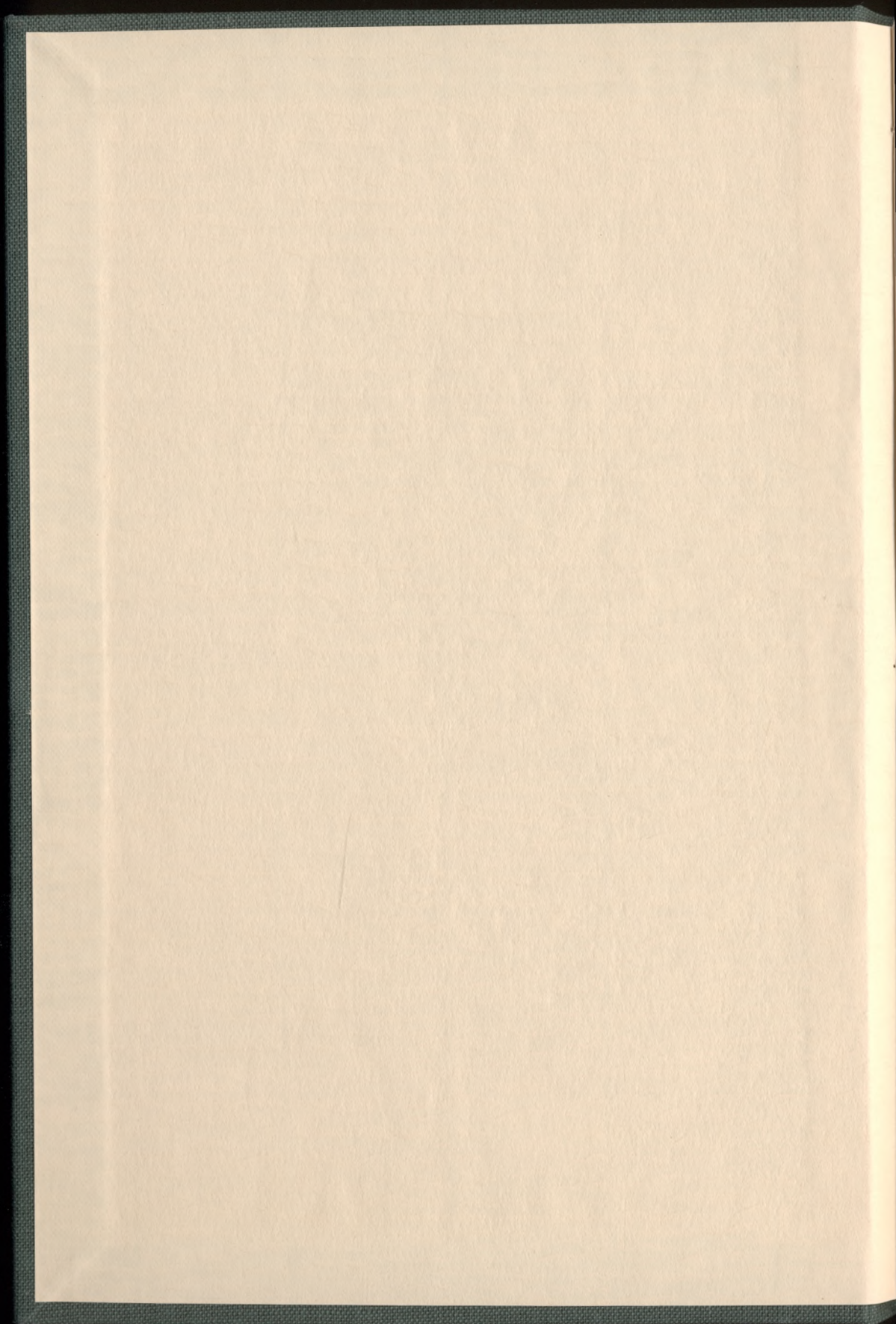
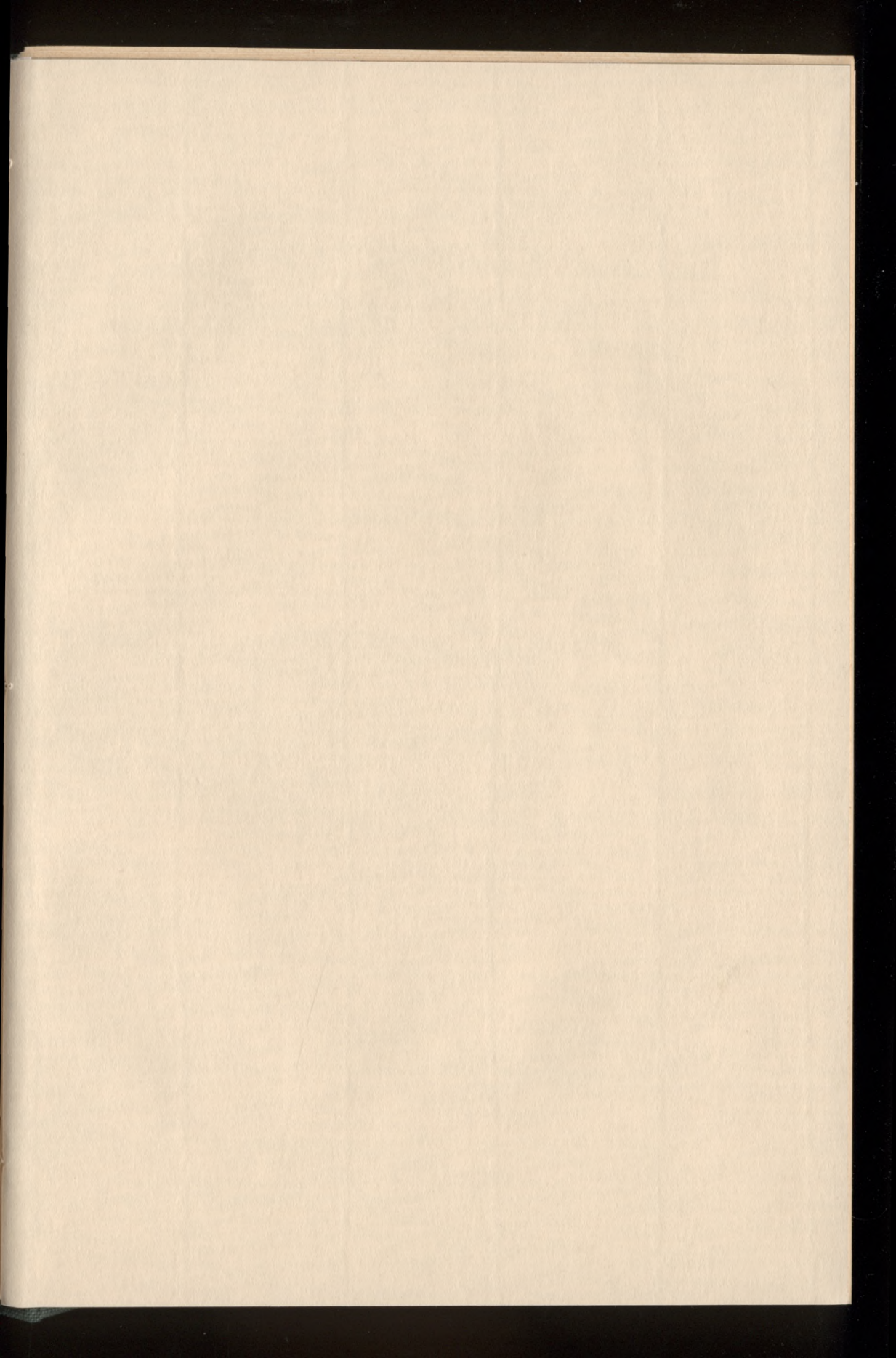
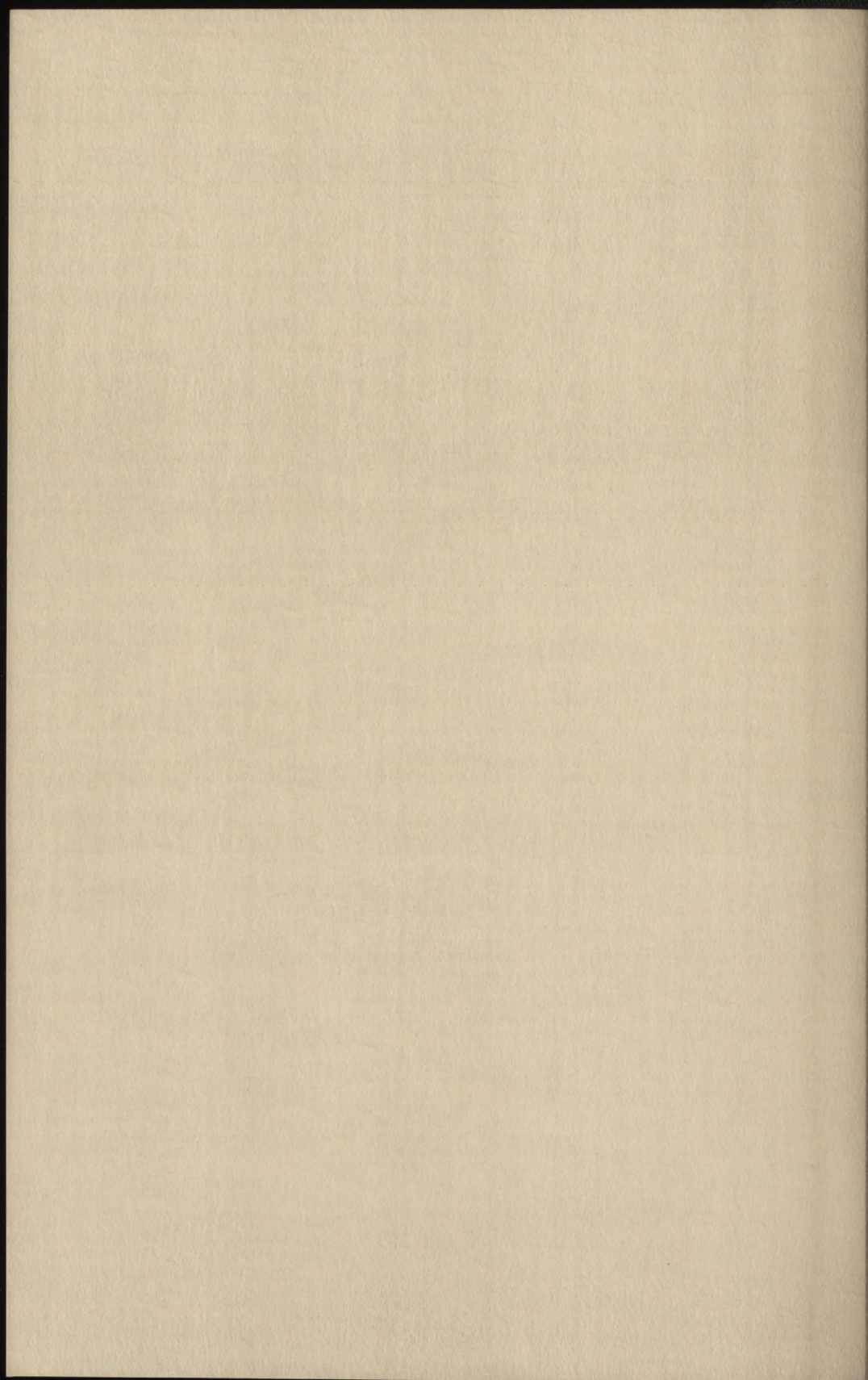

.....
56.524

OSZK

56524

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS UTOLSÓ NAPJAI

ÍRTA:
FRIEDREICH ENDRE

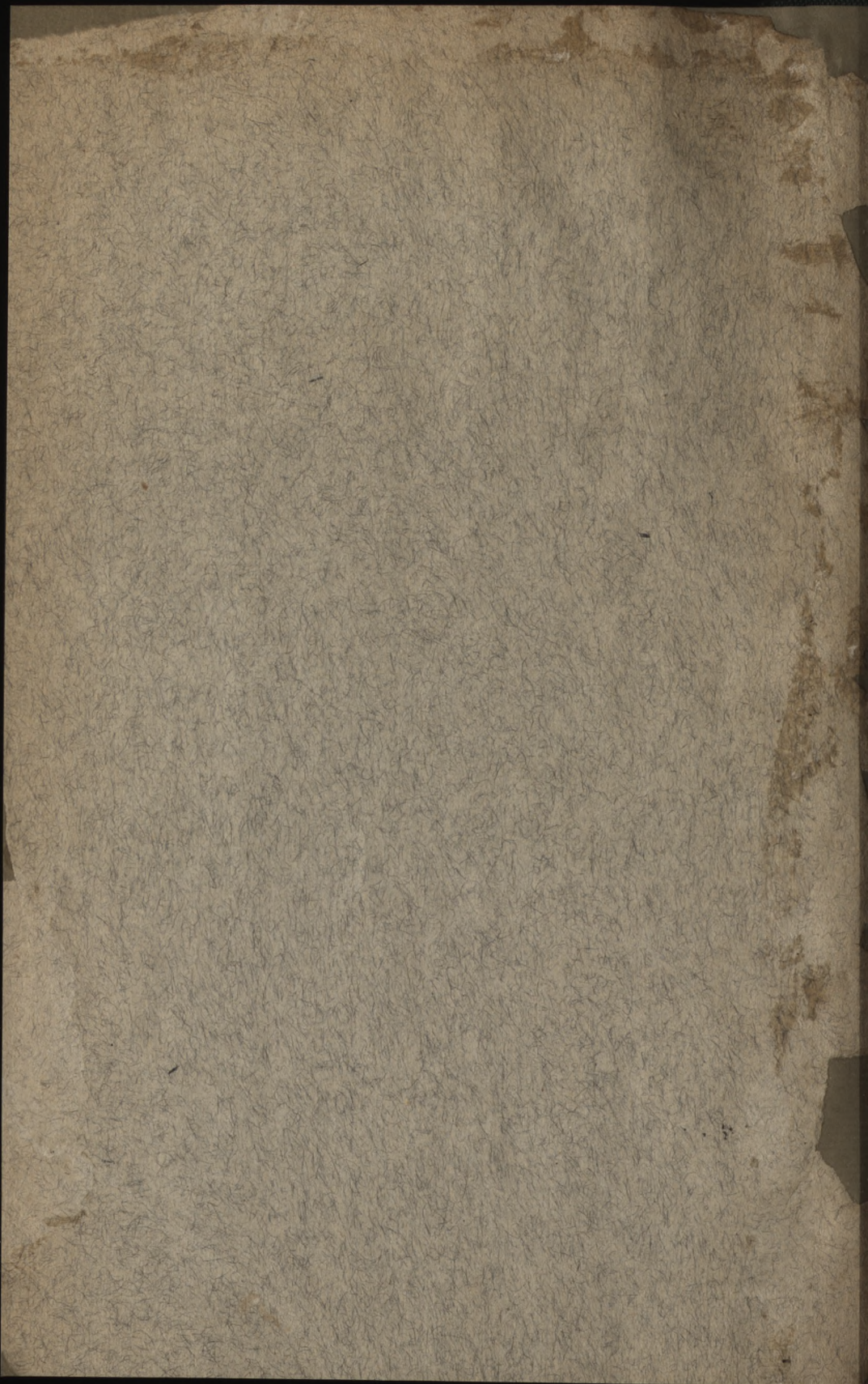
(Különlenyomat a Századok 1927. évi IV—VI. számából)

BUDAPEST

NYOMATOTT A KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BETŰIVEL

1 9 2 7

P

GRÓF BATTHYÁNY LAJOS UTOLSÓ NAPJAI

ÍRTA:

FRIEDREICH ENDRE

(Különlenyomat a Századok 1927. évi IV—VI. számából)

BUDAPEST -

NYOMATOTT A KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BETŰIVEL

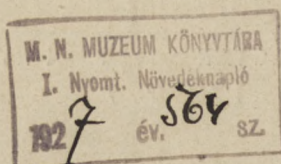
1 9 2 7

56524

Flora. h.
511

Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai.*

I.

Gróf Batthyány Lajos 1849 szept. 12-én érkezett el hosszú kálváriaútjának utolsó állomására, a pesti Újépületbe. Ekkor különböző helyeken már több mint nyolc hónapja sinylődött fogságban. Január elején, amikor az országgyűlés megbízásából Deák Ferencsel, Majláth Györggyel és Antallal s Lonovics József egri érsekkel Bicskén járt Windischgrätz hercegnél, tudta meg, hogy lázadónak jelentették ki s vagyona elkobzását is elrendelték és letartóztatását csak parlamentairi minősége halasztja el egy-két napra. Ekkor már feltűnik előtte a fenyegető veszedelem sötét árnyéka. „Ámbár meg vagyok győződve — írja január 6-án feleségének —, hogy épen én szegültem ellen legtöbb bátorsággal Kossuth szándékainak és minden, az uralkodóház ellen irányuló

* Gr. Batthyány Lajos utolsó napjainak történetét főként a következő források felhasználásával igyekeztem rekonstruálni: Özv. gr. Batthyány Lajosné sz. Zichy Antónia grófnő Visszaemlékezései (1849 jan. 2—1849 okt. 6.). Kézirat gr. Batthyány Elemér budapesti levéltárában. (Batthyánné már 1850-ben kezdte jegyezgetni emlékezéseit, majd azokat 1882-ben németből magyarra fordította. Ezentúl Visszaemlékezések cím alatt fogom idézni.) — Gr. Batthyány Lajosnak és nejének 1849. évi levelezése. U. o. — Gr. Zichy Jánosnak (gr. Batthyány Lajosné testvéröccsének) följegyzései gr. Batthyány Lajos utolsó napjairól és kivégzéséről. Kézirat. U. o. — Bártfay László naplója (1849 jan. 5—1851 jan. 29.). Kézirat a gr. Károlyi-nemzetség budapesti levéltárában. — Akten der Polizei-Section des k. k. Armee Oberkommando's. 1849. Nr. 1789. (A gr. Batthyány Lajos önmegsebzésére vonatkozó vizsgálat iratai a Hadtörténelmi Levéltár 1848—49-i osztályában.) — Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. U. o. (Batthyány kivégzésére vonatkozó iratok a General- und Distriktskommando Akten c. osztályban.)

törekvésnek, mégis mindenáron vértanuvá akarnak avatni azért, hogy kitartottam a márciusi törvények mellett! Legyen! El fogok pusztulni, de méltóan nevemhez és multamhoz!¹

Ártatlansága tudatában a bicskei sikertelen tárgyalás után sem gondolt menekülésre, pedig ezt maga Deák Ferenc is ajánlotta neki.² Január 8-án este Pestre visszatérve, gróf Károlyi György palotájában elfogták és a budai helytartósági épületbe vitték.³

II.

Batthyány 1848 december 6-án vált el Ikervárott maradt családjától. A kötelesség érzete szólította, hogy — immár mint egyszerű képviselő — részt vegyen a politikai életben. „Kossuth mostani eljárását nem hagyom jóvá — szolt nejéhez — attól tartok, hogy az ország végromlása eleibe megyünk; pedig gyorsabban, mint gondoljuk, ha ellene nem evedzünk, azért egy mérsékelt pártot akarok alakítani, véleményemet kimondani. Lehet, hogy ez Pesten nem fog tetszeni, lehet, hogy árulónak is fognak hinni, de kötelességemnek tartom meggyőződése szerint cselekedni, akár tetszik, akár nem és akárminő nehéz ez a mostani viszonyok között.”⁴

Családját nem vitte magával, mert *nem akarta, hogy félesége hallja, ha gyalázzák, vagy talán hazaárulónak is nevezik*, midőn fellépésével hazáját akarja menteni, de attól is félt, hogy ha Windischgrätz herceg bevonul Pestre, sok vér fog folyni.⁵ Azonban az események sodra erősebbnek bizonyult, mint Batthyány jószándéka és miközben a legitimitást népszerűsége árán is védel-

¹ „Trotz dem Bewusstsein, dass eben ich es war, der mit dem meisten Muth Kossuth's Tendenzen und jedem antidinastischen Streben entgegentrat, will man mich durchaus zum Märtyrer dessen machen, dass ich an die Gesetze von März fest hielt, — auch gut — *je périrai digne de mon nom et digne de mon propre passé!*“ Batthyány elfogatásától tartva, ezen levél továbbítására Deák Ferencet kérte meg.

² Ferenczi Zoltán: Deák Ferenc élete. II. 212. l.

³ Éble Gábor „A Károlyi-grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája“ c. könyvében (Budapest, 1897.) január 9-ére teszi Batthyány elfogatását (79–80. l.). A tévedés onnét eredhet, hogy Éble Bártfay Naplójában január 9-e alatt találta följegyezve az előbbi nap eseményeit.

⁴ Visszaemlékezések. 3. b) l.

⁵ U. o.

mezte s a békés kiegyenlítés útját egyengette, arról az oldalról mérték reá a döntő csapást, ahonnet emberi számítás szerint legkevésbé várhatta volna.

1849 január 2-án reggel katonaság jelent meg Iker-várott és bekerítette a kastélyt. A parancsnokló százados, Paul Frigyes, a 6. számú sivalizsér-ezred tisztje, felmutatta a parancsot, mely szerint kötelessége a lázadó gróf Batthyány Lajost letartóztatni, értékeit és iratait lefoglalni. A házkutatás és a foglalás megtörténtével Batthyányné Königmayer Károly nyögéri plébánost küldte fel Pestre, hogy férjét értesítse. Königmayer a hadiállapot miatt csak néhány nap alatt bírt Pestre eljutni, de a gróffal nem találkozhatott, mert még Bieskén volt; az üzenetet sem tudta átadni, de Batthyány sorsáról sem hozott biztos hírt.¹

A szüntelenül férje sorsán tépelődő hűséges nő a távolból is megérezte, hogy valami nagy csapás zúdult le rájuk. „Január 8-án — írja Visszaemlékezéseiben — íróasztalomnál ültem, Lajos képe előtttem volt, azon kép, melyet mint menyasszony tőle kaptam. Egykori boldogságunk mint fiatal házások, szomorúságunk és fájdalomunk, midőn két gyermekünket veszítettük el, — azt mind ködfátyolként láttam. Egyszerre olyan fájdalmat éreztem szívemben, utána vágytam, éreztem, hogy ő szenved. Ezen pillanatban sírnom kellett. Oh, ez előérzése volt talán mindannak, mit ő később szenvedett és engem végzetlenül szerencsétlenné tett.”²

A rossz hír ezúttal lassan járt: Batthyányné csak január 20-án tudta meg Karolina nővérének, gróf Károlyi Györgynének leveléből, hogy férjét elfogták. Másnap útra kelt Emma leányával. Ekkor csak két hétig maradhatott férje közelében, de március 10-e körül kisebb gyermekeit, Ilonát és Elemért is felhozta magával. Április 22-én, mikor a Várban már nagy volt a fejetlenség a Buda ostromára felvonuló honvédsereg közeledése miatt, kérve kérte férjét, hogy álruhába öltözve szökjék át vele Pestre és ott rejtőzzék el a magyarok bejöveteléig, de Batthyány ezt felelte: „Jó lovon, karddal

¹ Visszaemlékezések. 3. b) — 9. a) l.

² U. o. 10. a) l. — Batthyányéknak két gyermekük halt meg kicsiny korban: Antónia (meghalt Bergamoban 1837 augusztus 28-án két éves korában) és Akos (született Pesten, 1845 október 28-án, meghalt ugyanott 1845 december 28-án, eltemettetett Ikervárott.

a kézben szívesen, de így — asszony mögé bujva — arra nem tudom magamat elhatározni”.¹

Másnap, április 23-án gróf Károlyi Istvánnal, gróf Zelinski Lászlóval és még harminc más fogollyal együtt erős fedezet alatt útnak indították Laibach felé. Ide május 7-én érkezett meg. Július 23-án a pozsonyi várba, innét augusztus 11-én Olmützbe szállították. Felesége Pozsonyban meglátogatta, majd szeptember elején Bécsbe utazott, hogy útlevelet szerezzen Olmützbe. Bécsben kapta meg férjének Olmützből szeptember 6-án írt levelét. Ebben arra kérte, hogy igyekezzék minél gyorsabban Pestre utazni, mert oda fogják szállítani. Hozza magával a gyermekeket is, mivel attól fél, hogy ez lesz az utolsó útja.²

A grófnő Pozsonyba sietett, mert bizton remélte, hogy a foglyokat Pozsonyon keresztül viszik Pestre. Itt szeptember 9-én megtudta, hogy az olmützi foglyok vasúton megérkeztek és hajón szállítják őket tovább. A hajóállomáson a hadbíró a kíséretében levő háziorvosának, dr. Landesmannnak kérésére megengedte, hogy gyermekeivel együtt bemenjen a hajóra és férjével, akinek külön kabinja volt, egy félórát tölthessenek. A szegény fogoly különösen fiának, a kis Elemér grófnak örült: legutóbb, mikor budai fogságában látta, még nem tudott beszélni, most pedig már minden kérdésére felelt. „Ezen rövid viszontlátás — olvassuk Batthyányné Visszaemlékezéseiben — egész boldogság volt mindkettőnknek és bátorságot adott a jövőre; némileg megnyugtatta érzetük magunkat, megígértem Lajosnak, hogy két nap múlva utána jövök Pestre.”³

III.

A fogolyszállítmány csak nagy kerülővel juthatott el Pestre, mert Komárom még magyar kézen volt. A gőzhajón csak Győrig utazhattak, innét kocsin szállították őket tovább Kiséren, Mórán és Székesfehérváron át szeptember 12-én érkeztek meg Pestre.

¹ Visszaemlékezések. 15. a) 1.

² „So eben höre ich, dass wir morgen oder übermorgen nach Pest geführt werden. Ich fürchte und hoffe, dies wird meine letzte Reise sein. Willst du mich daher noch einmal sehen, so trachte so schnell als möglich hinzukommen. — Verspäte dich nicht, denn auch die Kinder möchte ich noch einmal küssen.“

³ Visszaemlékezések. 31. b) 1.

Az Újépület udvarán Schmutzer Károly, az ember-séges főtörzsfoglár, aki őket budai fogságuktól idáig kísérté és április 23-tól állandóan velük volt, a harminc-három foglyot átadta a katonai fogház parancsnokságának, azután pedig — mint Barsi (Neumann) József, Batthyány és harminckét társa fogságának hűséges krónikása írja — bocsanatot kért, ha netalán hivatalos buzgalmában valakinek kedvetlenséget okozott volna, és türelmet, bátorságot s szerencsét kívánt a foglyoknak.¹

Az 1898-ban lebontott Újépület — a mostani Szabadság-tér és az azt körülvevő új paloták helyén — egy, mintegy 10.000 négyszögölnyi területen fekvő óriási kaszárnya volt, szabályos négyzetalakban építve. A kaszárnya négy sarkához a nagy négyszög átlói irányában még egy-egy kisebb négyszögű épület csatlakozott. A két északi pavillon közül a mostani Hold-utca felé néző volt Batthyányék börtöne és mindvégig katonai fogház céljaira szolgált s a Garnisonsarrest Nr. 2. nevet viselte. Háromemeletes épület volt ez, belül négyszögű udvarral, minden emeletén tizenegy ablakkal. Földszintjén a 3. sz. cellát mutogatták Batthyány börtöne, majd siralomháza gyanánt, közelében pedig a 6. számút, mint az augusztus 11-én Csurgón letartóztatott és ideszállított gróf Károlyi György celláját. A 3. számú cella olyan szűk volt, hogy a prices mellett egy ember is csak szorongva fért el. Ez azonban sohasem volt Batthyány börtöne és mint később látni fogjuk, siralomháza sem, mert megérkezésük után azonnal a Holzplatzra néző szárny harmadik emeletén szállásolták el gróf Károlyi Istvánnal együtt és szobáikat egy konyha kötötte össze. Lent Batthyány vasrácsos ablaka alatt éjjel-nappal külön ör sétált azon szigorú parancsal, hogy tartsa szemmel a féltve őrzött fogoly ablakát.² Az olmtüzi foglyok eddigi letartóztatási helyeiken közös termekben, vagy egymás közelében voltak elzárva, csak a három gróft különítették el tőlük mindenütt, most azonban a közrendű foglyokat is szétszertették. Az V. számú pavillonon kívül, ahol Batthyány és a honoratior osztályhoz tar-

¹ Utazás ismeretlen állomás felé. 1849—1856. O. K. 184. I.

² Pollak József hadnagy vallomása. Akten der Polizeisektion. 1849. Nr. 1789. — Pollak, a fogház felügyelője, a „Generalgewaltiger“ címet viselte. A Generalgewaltiger (Generalprofos) címmel ezidőtájt csak hadiállapotban találkoztunk. A főszállásmesteri törzshöz volt beosztva.

tozó foglyok raboskodtak, még a IV. számút is igénybe vették a „misera plebs“ számára.¹

Batthyány, gróf Károlyi István és gróf Zelinsky László Leuzendorf hadbíró jóvoltából, úgy mint azelőtt Laibachban² és Pozsonyban és Olmützben is, saját bútoraikkal rendezhették be szállásukat, így Batthyány szobájának bútorzata egy ágyból, egy szekrényből, két székből, egy karosszékből, egy tükörből, egy mosdóasztalból, egy divánból és egy éjjeliszekrényből állott. Mindezt még megérkezésük napján, szeptember 12-én, Buday János, a grófnő portása szállította be úrnőjének a gróf Czirákyházban (ma a Nemzeti Kaszinó Kossuth Lajos-utcai palotája) birt lakásáról és az Újépületben szolgáló katonák segítségével hordta fel ura szobájába.³ Karger Károly, altörzsfoglar, aki szeptember 12-én ügyeletes volt, nagy elfoglaltsága miatt nem vizsgálhatta meg a szállítmányt, sőt azt csak este látta meg a kincstári bútorok helyébe elrakva.⁴ Batthyány és Károlyi s valószínűleg Zelinski is, elég nagy kényelmet élveztek, kiszolgálásukról komornyikjaik gondoskodtak: Batthyányé Németh János, Károlyié pedig Meichl József. Állandó belépési engedélyük volt az Újépületbe és amint Németh János állítja, egyszer sem motozták meg őket.⁵ Rendszerint háromszor, reggel, délben és este mentek be, ők takarították gazdájuk celláját s ruháját és felszolgálták az étkezésnél.

A félelmes hírű és zsúfolásig telt épületben képviselve volt a letiport Magyarország minden társadalmi rétege. A foglárók által vezetett Strafprotocoll első kötete 1849 július 10-től az év végéig 910, 1850 december 6-ig pedig 621 politikai fogoly nevét tartalmazza. Batthyányt szeptember 12-én a 381. szám alatt iktatták be, kivégzése napján a létszám már 603-ra emelkedett.⁶ A környék lakói irtózattal látták a napról-napra

¹ Galsai Kovách Ernő Naplója, III. 53. l. Kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

² III. Armee Kommando. Akten der Justiz-Section. 1849. Fasc. 9. Nr. 14. Hadtörténelmi Levéltár.

³ Buday János vallomása. 1849 okt. 8. Akten der Polizeisection. 1849. Nr. 1789.

⁴ Karger vallomása. 1849 okt. 7. U. o.

⁵ Németh János vallomása. 1849 okt. 7. U. o.

⁶ K. k. Politisches Gefangenhause in Neugebäude. Strafprotokoll vom 10. Jul. bis 6. Dec. 1850. — A pesti hadbírószág tiszviselői készítették a „Strafprotocoll vom 1. Aug. bis 5. Jul. 1850“ c. lajstromot, mely 1161 fogoly adatait tartalmazza.

érkező fogolyszállítmányokat; főurakat és előkelő birtokosokat hoztak be saját fogatukon, de vasraverse, másokat cammogó ökrösszekereken szállítottak, vagy összeláncolva gyalog kísérték be, százával hajtották a lerongyolódott honvédeket, akiket a császári hadseregbe való besorozásra szántak. Azok között, akik Batthyányék előtt kerültek be, vagy kivégzése előtt szállíttattak be, ott találjuk Rudnyánszky József besztercebányai, Jekelfalussy Vince szepesi püspököt, Járos Vince esztergomi érseki helynököt, Lévy Sándor egri nagyprépostot, Pendl Ferenc székesfehérvári kanonokot és vele csaknem az egész káptalant, Palotai (Purgstaller) József piarista provincialist, Perlaky László piarista, Sebesi Kálmán és Laky Demeter premontrei tanárokat, több franciskánust, számos protestáns lelkészt, így Jeszenszky László hódmezővásárhelyi evangélikus, Könyves Tóth Mihály debreceni református papot; Sámuel Alajos pestbélvárosi plébánost, Schwab Lőw pesti zsidó főrabbit; a főurak közül: gróf Károlyi Györgyöt, gróf Ráday Gedeon nógrádi főispánt, gróf Niezky Kristófot, báró Perényi Zsigmondot, báró Jeszenák Jánost, továbbá a vértanu Csányi Lászlót, Csernyus Manót és Szacsyay Imrét. Ott volt Záborszky Alajos, Pázmándy Dénes, Madarász József, Balassa János orvos-tanár, Albert Ferenc csillagász, Török János író. A katonák nagy részét tovább küldték Aradra, de az Újépületben raboskodtak ez időben és ott lelték később vértanuhalálukat herceg Woronieczky Miciszláv, Abancourt Károly, Girón Péter és Gonzeczky János mezőhegyesi tábori lelkész.¹

A sors szeszélye egy-egy külföldit is besodort a magyar Bastille komor falai közé. Így egy francia természettudós, Lamarjorie Frigyes, Soursac grófja is csaknem két hónapig élvezte az Újépület vendégszeretét.

— 1854-ben készült egy nagy betűrendes jegyzék: K. k. Kriegsgericht in Pest. Consignation über sämtliche wegen Betheiligung an der ung. Revolution de anno 1848—49 und sonstigen politischen Verbrechen bei dem obigen Kriegsgerichte in Untersuchung gestandenen Individuen. — E két utóbbi lajstrom még akkor készült, amikor a pesti hadbíróság levéltára csaknem teljesen ép állapotban volt, azért igen becses forrás oly egyénekre vonatkozólag, akiknek vizsgálati és periratai elvesztek.

¹ Az említettek pereit nagyoobbrészt megtalálhatók a pesti haditörvényszék levéltárában: Akten des k. k. Mil. Kriegsgerichts in Pesth 1848—55. és Akten des k. k. Kriegsgerichts in

1848-ban Oravicán telepedett le, 1849 nyarán pedig a Herkules-fürdőt használta. Botanizált, népies zsánerképeket festett, rajzolgatta a népviseletet, a tájakat. Emiatt gyanússá vált. Szeptember 26-án az Újépületbe zárták, de november 21-én bizonyíték hiányában szabadon bocsátották.¹ Női foglyok is szép számmal voltak, leginkább kofák és vásáros asszonyok kerültek bajba a Kossuth-bankó miatt. De odakerült a kalandos életű Weber Karolina is, egy gazdatiszt eperjesi származású felesége, a honvéd vadászszázlój egykori hadnagya.² Néhány hétig két magyar mágnásasszony is szenvedett ott vizsgálati fogságot: Liphay Augusztá bárónő, a szenttamási sáncok közt hősi halált halt báró Orczy István özvegye, és nővére, Leóna, Csekonics János neje. A Liphay bárónőket Haynau küldte fel Zsombolyáról a pesti hadbíróshoz, mert Lövényi József pesti szépírástanító azzal vádolta őket, hogy a társaságukban megforduló császári tisztektől hadi titkokat akarnak kikémlelni.³

Pesth. 1848—51. (Hadtörténelmi Levéltár, Straf- u. Untersuchungsakten. 18. és 19. oszt.) Sajnos, az iratok jelentékeny része áldozatul esett a Kriegsarchiv-ban történt nagy selejtezésnek, mely a múlt század 70-es éveiben ment végbe. Leginkább csak a Votum informativumot, a tárgyalási jegyzőkönyvet és az ítéletlevelet őrizték meg. A hiányok sok esetben kiegészíthetők a Justizsection és a Polizeisection aktáiból. Néhány per teljes egészében feltalálható a Civ. u. Mil. Gouvernement aktái közt. Sok per (így Csányi Lászlóé is) elveszett vagy valamelyik bécsi levéltárban lappang.

¹ Barsi i. m. 193—195. l. — Akten des k. k. Militär-Kriegsgerichts in Pest. 1849. Fasc. 4. Nr. 51.

² Weber Karolinát Giron Péterrel, a német légió vitéz parancsnokával és Dederki Ferenc honvéd vadásszal együtt hozták föl Debrecenből. Azzal vádolták, hogy Giront Dederki segítségével meg akarta szöktetni. A Votum informativum szerint Giron megszökött a debreceni városháza börtönéből és Dederkinél rejtőzött el. Weber Karolina ezt egy orosz tisztnek megjelentette, mire Giront újra elfogták. Giront halálra ítélték és október 18-án reggel felakasztották; Dederkit a fogolyszöktetés miatt 8 havi fogsággal büntették, Weber Karolinát pedig október 19-én elbocsátották. — I. Giron pere. K. k. Mil. Kriegsgericht in Pest. 1849. Fasc. 2. Nr. 217.

³ Lövényi, mint följelentésében elmondja, nyolc évig tanított a Csekonics-házban! A hölgyeket eredetileg a budai Erzsébet-apácák kolostorában akarták elzárni, de vonakodtak odamenni. Így kerültek augusztus 30-án az Újépületbe. — Csekonicsné szeptember 17-én, Orczynét pedig 20-án bocsátották el. — Akten d. Polizei-Section. 1849. Nr. 709. — Bártfay Naplója. 11. l. — Barsi i. m. 190. l. — Hogy Lövényi

IV.

Batthyányné szeptember 11-én indult el és 13-án érkezett meg Pestre. Útja fáradságos és veszedelmes volt, mert az osztrák sereg blokád alatt tartotta Komáromot és így mind a két táboron keresztül kellett haladnia. Pesten férjét napról-napra meglátogathatta. A bánásmód emberséges volt, órákat tölthetett bent gyermekeivel az Újépületben, többször férjénél ebédelt gróf Károlyi István társaságában. Batthyány kedélyhangulata változó volt, némelykor nagyon komolynak és szomorúnak látszott, neje ismételt kérdéseire, hogy „miért oly gondolkodó, nem felelt határozottan; sorsa felett különböző módon nyilatkozott: egyszer jót remélt, máskor halálról szólt.”¹

Batthyánnak valóban semmi oka sem lehetett arra, hogy jót reméljen. Fogságába is eljutott annak a vérfürdőnek a híre, mely Haynau fővezéri működését kísérte. Már Pozsonyban értesülhetett báró Mednyánszky László és Gruber Fülöp lipótvári honvédtisztek s Rázga Pál pozsonyi evangélikus lelkész június havában történt kivégzéséről. A visszatörlesztés kegyetlen munkája országszerte megindult. Az Újépületben is több foglyot végeztek már ki. Ezekről nagyon jól tudhatta, hogy sokkal enyhébb vádak alapján jutottak a vesztőhelyre, mint amilyenekkel őt illették. Így augusztus 14-én agyonlőtték hat székesfehérvári polgárt, akiket mint nemzetőröket fegyveres kézzel fogtak el, 21-én Mezey József kajászó-szentpéteri jegyzőt, 27-én Kantsur András szokolai református lelkész és Schweitzer József budai nyomdász, 30-án Fülöp György dunavecsei jegyzőt, szeptember 7-én Streith Miklós vértessboglári plébánost lőtték agyon, káplánját, König Mórt pedig 15 évi várfogsággal sújtották. Batthyányék beérkezése napján, szeptember 12-én is volt kivégzés: Gábel Mátyás selmecbányai bányamestert lőtték főbe.²

beteg agyra valló zűrzavaros vádaskodására eljárást indítottak, annak kell tulajdonítanunk, hogy a magyar érzésük miatt közismert hölgyek meghurcolásával az arisztokráciát akarták megrémíteni. Lövényi Batthyány ellen is vádaskodott. Aug. 22-én kelt följelentésében említi, hogy beszolgáltatta egy levél tartalmát, melyet Batthyány írt Pulszky Ferencnek Londonba.

¹ Visszaemlékezések. 33. b) 1.

² Pereik a K. k. Militärkriegsgericht in Pesth iratai közt találhatók.

Streith plébános kivégzése általános rémületet keltett a régebbi, majd a gróf Batthyány Lajossal beérkezett újabb foglyok közt is. „Minden oldalról kértek, ostromoltak — írja König Mór, a kivégzett plébános káplánja —, mondanám el elítéltetésünk valódi tényálladékát, mert megfoghatatlannak látszott előttük, hogy oly szelíd és ártatlan papot, mint Streith, csupán az ítéletben foglaltakért halálra lehetett volna ítélni? Gróf Batthyány Lajos, ki ugyanazon (?) emelet egyik külön szobájában volt elzárva, behítt magához s aggodalmasan hallgatta porünk lefolyását.”¹

A foglyokra reánehezedett a bizonytalanság nyomasztó érzése. Az Olmützből érkezett foglyok közül többnek ügyében már Pozsonyban vagy Olmützben megtartották a törvényszéki tárgyalást, de még egynek ítéletét sem hirdették ki. Sohasem tudhatták, hogy melyik napon vezetik őket elő ítélethirdetésre. A tudomásukra jutott ítéletek méltán kelthettek aggodalmat. Szeptember 15-én hirdették ki Batthyány régi fogolytársának, gróf Zelinski Lászlónak ítéletét: 10 évi sáncfogsággal sújtották azért, mert 1848 októberében megkísérelte a magyar hadseregbe csábítani az Újaradon állomásozó Schwarzenberg-ulánusezred legénységét.² Másnap Foltin Tamás

¹ K(önig) M(ór): Streith Miklós emlékezete. Megjelent Boross Mihály „Gyászlapok a magyar szabadságharc történetéből” c. kiadványában. (Székesfehérvár, 1880.) — König és Batthyány nem ugyanazon emeleten voltak elzárva. König maga írja, hogy a II. emeleten raboskodott, a rendőri osztály irataiból és Bártfay Naplójából (12. l.) kétségtelenül kitűnik, hogy Batthyány a III. emelet egyik cellájában lakott. De azért nem lehetetlen, hogy Batthyány, aki a foglárók szolgálatait gazdagon jutalmazta, magához kérethette König káplánt. — Streith és König együttesen tárgyalta pere (1849. Fasc. 1. Nr. 364.) azért érdekes, mert Mitlacher hadbíró Königre is halálbüntetést indítványozott, azonban a haditörvényszék a szept. 6-án tartott tárgyaláson König büntetését csak 15 évi várfogságban állapította meg. 1849-ben polgári személyek pereiben a hadbíró javaslatától csak nagyon ritkán tértek el.

² Gr. Zelinski László 1811-ben született Krakóban. Az ulánusoknál szolgált. A kapitányi rangot elérve kilépett a hadseregből és 1846-ban feleségül vette a dúsgazdag ötvenes Lovász Amáliát. Büntetését Haynau 1849 dec. 2-án várfogságra enyhítette. Josephstadtba szánták, de felesége kérésére az aradi várba küldték. Innét 1855 jan. 2-án szabadult ki. 1863 júl. 14-én halt meg Temesújfaluban. Aradi fogságáról érdekes részletek olvashatók Galsai Kovách Ernő Naplójában. Pere 1849. Fasc. 2. Nr. 201. alatt található.

szakácsot és Neumann József bicskei plébánost vezették a törvényszék elé. Az előbbire kémkedés kísérlete miatt hét-évi sáncfogságot szabtak ki, az utóbbi egyházi beszédei és hírlapi cikkei miatt húszévi várfogsággal bűnhődött. 19-én Perlaky László budai piarista tanárt, Neuwirth Adolf német újságíró és Rémay Károly színészt állították a törvényszék elé. Perlaky 1849 elején a magyar kormányt dicsőítő és az osztrákot gyalázó chriákat íratott tanítványaival (8 évi várfogság), Neuwirth összekötöttesben állott a bécsi forradalom vezetőivel (20 évi várfogság), Rémay izgató cikkei miatt került bajba (10 évi várfogság).

Más ítéletek is rendkívüli szigorúságra, néha pedig feltűnő törvénysértésre is vallottak. Kőrbátory (Ringsmuth) József vízivárosi tanító buzgón énekellette tanítványaival a Gotterhaltet, de úgy, hogy a császár neve helyett Kossuth nevét foglalta bele. Szeptember 5-én nyolcévi sáncfogságot szabtak ki reá. 15-én Szalacsy Antal komáromi gabonakereskedőt vezették elő: háromévi sáncfogságot kapott, mert 5900 frt Kossuth-bankót találtak nála. 22-én olvasták fel gróf Niczky Kristóf ítéletlevelét. Ötévi sáncfogságra ítélték az olasz katonák csábíttatása miatt. A Honvédelmi Bizottmány rendeleteinek kihirdetése és a függetlenségi nyilatkozathoz való csatlakozás okozta Rudnyánszky József besztercebányai püspök veszedelmét: hatévi várfogságra ítélték, sőt a hadbíróság még arra is illetékesnek tartotta magát, hogy *püspöki hivataláról letegye*¹ (szept. 22.).

Mint említettük, szeptember 16-án hirdették ki Neumann (Barsi) József bicskei plébános húszévi fogságra szóló ítéletét. Nedelkovics Euthim hadbíró vigasztalgatta: „Azt tanácsolom — mondá —, hogy reméljen. Amint a dolgok állnak, nem fog ön ülni hűsz, de talán két évig sem. Az általános amnesztia inkább valószínű, mint nem, és pedig, ha az események kedvező fordulatot vesznek, nemsokára.” Ugyanaznap este Batthyány Zerdahely Ede társaságában meglátogatta és melegen érdeklődött sorsa iránt.² „Midőn neki is elmondtam — írja Barsi

¹ Később a nunciatura közbelépésére a hivatalvesztésre vonatkozó rendelkezést törölték és ehelyett fogsága idejére felfüggesztették javadalmi élvezetét. (III. A. O. K. Nr. 2649. 1849. dec. 31.)

² Zerdahely Ede előkelő nemes családból származó zongoraművész volt. Batthyáynak régi jó ismerőse és kezdettől

— a Nedelkovicstól hallottakat, megérezte, hogy ha a dolgok hirtelen és gyorsan nem fordulnak jobbra, őt Nedelkovic (?) sehogysem lesz képes a haláltól megmenteni. S mi lehetne — kérdém — az a fordulat? Mire azt mondá, ő hiszi, tudja, hogy Komárom külsegség nélkül nem tarthatja magát a végletekig; gyanítja, mennyire érdekében fekszik Bécsnek Komáromot mielőbb megszerezni s így azt reméli s óhajtja, hogy Komárom kapitulálni fog, de okosan, s tekintettel az egész országra, akkor azután az amnesztia lehet a kapituláció pontjai közt, és lehet a kapituláció következménye...¹

Madarász József, aki szeptember 25-én került az Újépületbe, szintén azt hallotta, hogy mindenki, így Batthyány is, Komárom magatartásában reménykedett. Híre járt, hogy Batthyány így nyilatkozott: „Míg Komárom fel nem adatik, ne tartsanak: ha Komárom feladtnék, akkor végünk van. Kiköthetik nemcsak a foglyoknak szabaddá tételét, de az alkotmány teljes helyreállítását is.”²

Komárom kapitulációja időközben megtörtént, Klapka és Haynau szeptember 27-én aláírták a pusztaherkályi egyezményt, de ez — mint ismeretes — csak a komáromi magyar seregnek biztosított amnesztiát. Ennek gyorsan híre futott az országban és bejutott az Újépületbe is és általános rémületet támasztott. Szeptember 12-e óta nem volt kivégzés, de most már mindenki sejtette, hogy a véres jelenetek meg fognak ismétlődni.

fogva fogolytársa volt. Január havában Fiedler Gyula orvossal együtt fogták el az árvamegyei határon, amikor mint Motesiczky István expedíciójának részesei Boroszlóba akartak utazni egy német légió szervezése végett. Szeptember 21-én Zerдахelyt és Fiedlert bizonyíték hiányában elbocsátották és rendőri felügyelet alá helyezték, azonban október 9-én ismét az Újépületbe kerültek, majd 25-én mindkettőt két évi várfogságra ítélték. Zerдахely szabadulása után Amerikában élt. Utoljára 1877-ben fordult meg hazánkban. L. a Strafprotocoll és Consignation adatait. — Id. Ábrányi Kornél: Életemből és emlékeimből. (Bp. 1897.) 23—54. l.

¹ Barsi i. m. 190—192. l. — Barsi szerint ügyét Nedelkovic referálta és az ítéletlevelet is ő olvasta föl. Meg kell jegyeznünk, hogy Barsi a névben tévedett, mert ügyében Leuzendorf dolgozott, ő készítette el a Votumot, ő volt a szeptember 15-én tartott haditörvényszéki tárgyalás előadója, ő írta alá az ítéletlevelet s ő hirdette ki. (Akten d. k. k. Mil. Kriegsgerichts. 1849. Fasc. 2. Nr. 251.) Ugyancsak Leuzendorf volt Batthyány ügyének előadója.

² Madarász József: Emlékirataim. (Bp. 1883.) 273. l.

Batthyány október 4-én többször megkérdezte feleségét, hogy nem szerezhetne-e mérget? Már régebben megígértette, hogy mérget szerez arra az esetre, ha halálra ítélnék. A grófnő azt felelte, hogy ezt nem tartotta szükségesnek, mivel bizonyosra veszik, hogy csak több évi várfogságra ítélik. Batthyány csüggedten válaszolt: „Én már életunt vagyok; mily borzasztó jövő, éveket egy várban tölteni; hidd el, minden reggel, mikor felébredek, nagyon bánom, hogy nem haltam meg.“

Felesége éppen aznap hallotta, hogy büntetése öt-, legföljebb hétévi várfogság lesz, azért vigasztalni igyekezett: „Mi két-három-négy esztendő egy ember életéhez hasonlítva? Hamar múlik az idő és ha nem bírod ki, lesz mód azon segíteni.“ Megígérte, hogy akárhová viszik is, nem hagyja el és utána megy gyermekeivel együtt.

Batthyány kedélye egy kissé felderült. Azt kívánta, hogy Ilona lánya énekeljen. Ez felvidította és arra kérte nejét, hogy taníttassa zongorázni és énekelni, mert jó hangja lesz. Máris örül, hogy lányával énekelget magának, ha nagy lesz! Az volt a kívánsága, hogy kedves költőjének, Lord Byronnak műveit küldje vagy hozza be neki és másnap minél korábban látogassa meg, maradjon nála ebédre is, közben tréfálkozzon a rossz profoszkoszt miatt. Megnyugodva váltak el, mert nem sejtették, hogy másnap — utoljára — már a siralomházban találkoznak.¹

V.

Batthyányt hosszú fogsága alatt lovag Leuzendorf Lajos hadbíró Budán tízszer, Olmützben pedig ötször hallgatta ki. Az óriási apparátussal összegyűjtött vádanyag és a kihallgatások alapján Leuzendorf elkészítette hatalmas előterjesztését és azt augusztus 30-án előadta az Olmützben Pöck vezérőrnagy elnöklete alatt megtartott haditörvényszéki tárgyaláson.² Votuma alapján a haditörvényszék kötél által végrehajtandó halálbüntetésre szavazott, de egyúttal elfogadta Leuzendorf erős érvekkel támogatott kegyelmezési javaslatát is. Az augusztus 30-án kelt ítéletlevelet Leuzendorf szerkesz-

¹ Visszaemlékezések. 34. a) — 35. b) 1.

² Leuzendorf Votumának (1849 aug. 29.) és kegyelmezési javaslatának (aug. 30.) magánúton megszerzett másolata megvan gr. Batthyány Elemér levéltárában.

tette meg és azt Pöck elnökkel együtt aláírta.¹ Az iratok haladéktalanul felküldettek a bécsi katonai főtörvényszékhez és erről Leuzendorf augusztus 31-én az olmützi várparancsnokság útján a pesti kerületi parancsnokságot is értesítette. Kempen altábornagy, kerületi parancsnok arra hivatkozva, hogy báró Haynau ezen ítélet ratifikálását augusztus 29-én kelt 1199. sz. rendeletével magának tartotta fenn, szeptember 4-én sajnálkozva jelentette Haynau-nak az olmützi hadbírótság ezen intézkedését,² mert mint egy későbbi fölterjesztéséből kitűnik, azt hitte, hogy Leuzendorf ezáltal a per újrafelvételét vagy az ítélet enyhítését akarta kieszközölni. Kempen buzgó-sága felesleges volt, mert a bécsi katonai főtörvényszék a hadügyminisztérium szeptember 3-án kelt 7072. sz. rendeletére hivatkozva, szeptember 7-én megküldötte Batthyány hozzá érkezett vizsgálati és haditörvényszéki iratait a magyarországi hadsereg-főparancsnokságnak azon célból, hogy az ítéletet Haynau ratifikálja.³

Az iratok a hadsereg-főparancsnokságtól rövid úton a pesti haditörvényszékhez jutottak és Komárom feladásáig ott heverték. Kempen altábornagy a kapitulációt követő napon, szeptember 28-án jónak látta Haynau elé terjeszteni a pesti haditörvényszék kérdését, hogy mi történéjék Batthyánnak minden további utasítás nélkül hozzáérkezett irataival és egyúttal felhívta Haynau figyelmét Csányi László és báró Jeszenák János forradalmi kormánybiztosok ügyére: az első már elítéltetett, a másodikra pedig legközelebb rákerül az ítélezés sora. Kérdi, hogy e két forradalmi vezetőférfiún, akik a lázadás szítása és támogatása által oly sokat vétkeztek s a forradalom zászlóvivőinek tekinthetők és mint ilyenek semmiféle kedvezést sem érdemelnek, a meghozott, illetőleg meghozandó ítéletet minden további intézkedés nélkül kihirdetetheti és végrehajthatja-e?⁴

Haynau az ácsi főhadiszálláson 1849 szeptember 30-án kelt s Liechtenstein Ferenc herceghez intézett rendeletében⁵ tudatta, hogy szárnysegédje, Andrásy Norbert

¹ Dr. Károlyi Árpád szíves közlése.

² III. A. K. Akten der Justiz-Section. 1849. Fasc. 9. Nr. 14.

³ U. o.

⁴ Mil. Districts-Commando Ofen-Pest. Nr. 1748. (Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. a/1.).

⁵ Praes. 206. Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. b).

őrnagy október 2-a és 4-e közt gőzhajón keresztülutazik Pesten és át fogja venni Batthyány iratait, majd október 3-án az iratokat és a lepecsételt haditörvényszéki ítéletet azon parancssal küldötte vissza Liechtenstein hercegnek, hogy az ítéletet a pesti kerületi parancsnokság által minden késedelem nélkül hajtassa végre és a pesti helyőrséget minden kellemetlen eshetőség elkerülése végett helyeztesse készenlétbe.¹

VI.

Október 5-én reggel Hahsenteufel Ferenc altörzsfoglár a Batthyány cellájához vezető folyosón tartózkodott, mikor egy kadét, aki Leuzendorf hadbíró mellett teljesített irodai szolgálatot, hangosan odakiáltott neki, hogy vezesse elő a grófot az ítélethirdetésre.² Hahsenteufel belépett Batthyány szobájába. Ott találta mellette szolgáját, Németh Jánost. Batthyány még nem volt felöltözve, csak hálóköntösben volt. Közölte vele a parancsot, majd öltözés közben a komornyik által odanyújtott ruhadarabokat megvizsgálta. Miután a gróf elkészült, elvezette Kanzler hadbíró irodájába ítélethirdetésre.³

Id. Mezössy László emlékirataiból⁴ tudjuk, hogy Batthyány ítéletét dobszó mellett hirdették ki, amiből kétségtelen, hogy az aktus az osztrák hadseregben szokásos formások megtartásával folyt le. Az elnök felbontotta a lepecsételt ítéletlevelet és átadta a hadbírónak.

¹ Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. b).

² Hahsenteufel vallomása. 1849 okt. 7. Akten der Polizei-Section. 1849. Nr. 1789.

³ Gr. Zichy János följegyzései szerint „reggel fél nyolckor egy katonatiszt jött a szoba ajtajához, hol Németh János, a gróf komornyikja állott várván, hogy a gróf fölébredjen. A katonatiszt durván kérdezte: Wohnt hier der Graf Batthyány, mire Németh János felelé: Igenis. Erre a tiszt felrántván az ajtót, ezen szavakat mondá: Geschwind aufstehen, ihre Sentenz wird publicirt. Schnell, schnell! Mire a gróf felelt: Ich werde schon aufstehen. A gróf fölkelt, mosdózt és öltözött s kilépván a szobából gróf Károlyi Istvánhoz ment. Ez a mellékszobában lakott. A profos azonban, míg a gróf Batthyány felöltözött, szobájába lépván egy nagy írással, pár szót szólott a grófhhoz, mire a gróf illetődvé lenni látszott. Károlyi grófhhoz csak ezen szavakat mondá: Publicálni fogják az ítéletemet és ezzel a profos kíséretében azon terembe ment, hol a katonai ítélőszék (volt)“.

⁴ Id. Mezössy László: Az Újépületben 1849 július 19-től november 10-ig. Történelmi Lapok. Kolozsvár. 1892. évf.

A haditörvényszék tagjai *utcát* formáltak oly módon, hogy az *utca* zárt végén az elnök és a hadbíró, tőlük jobbról és balról a törvényszék tagjai álltak fel. Az elnök kardot rántott és a dobosnak a hívőjel háromszori dobolását vezényelte. Miután a vádlottról levették a bilineset és az *utca* nyílt végére vezették, a hadbíró felolvasta az ítéletet és ha az halálra szült, összetörte a foglár által odanyujtott pálcát, az élet és kegyelem szimbolumát. Azután az elnök a szünjel dobolását vezényelte, mire az elítéltet a siralomházba kísérték, a hadbíró pedig az ítéletlevélre rávezette a kihirdetésről szóló záradékot.¹

Az ítéletlevelet rendszerint a perben eljáró hadbíró olvasta fel, a végrehajtásnál is neki kellett megjelennie, azonban olykor a hadbírók nagy elfoglaltsága, vagy egyéb ok miatt az ítélethirdetésre vagy a kivégzésre más hadbírórt rendeltek ki.² Így Batthyány ítéletét sem Leuzendorf hirdette ki, hanem Kanzler százados hadbíró. Ugyancsak Kanzler volt kivézényelve a kivégzésre is.³

Gr. Batthyány Lajos nyugodt arckifejezéssel lépett a haditörvényszék elé és — mint Pollak József, a katonai fogház felügyelője megfigyelte — semmi sem mutatta, hogy halálos ítéletre gondolt volna. Szerinte Batthyány azt hitte, hogy csak 10—15 évi fogságra ítélik és azt kérdezte tőle az ítélethirdetés előtt, hogy lehetséges-e, hogy az ítéletet Bécsben súlyosbítani fogják. Pollak nem tudott kitérni a válasz elől és azt felelte, hogy nem tudja, de azt hiszi, hogy súlyosbítani nem fogják, hanem inkább enyhítik vagy perének újrafölvételét rendelik el. Úgy

¹ L. Bergmayr Ign. Franz: Handbuch zu dem peinlichen Verfahren bey der k. k. Oesterreichischen Armee. (Wien, 1812.) 251. l.

² Br. Perényi Zsigmond perét Kovács hadbíró referálta, de ítéletét Schindelar hirdette ki, ugyancsak ő volt jelen az október 24-én végbement kivégzésen is. (K. k. Mil. Kriegsgericht in Pest. 1849. Fasc. 2. Nr. 49.) Fekete Imre perét Leuzendorf tárgyalta, ítéletét Kanzler hirdette ki, a kivégzésnél pedig (okt. 6.) Kovács szerepelt. (U. o. 1849. Fasc. 1. Nr. 144.)

³ Dr. Károlyi Árpád szíves közlése szerint az eredeti ítéletlevélen a következő följegyzések olvashatók: „Ist kund zu machen und zu vollziehen. Haynau.“ (Haynau megerősítő záradéka valószínűleg Ácsón, október 3-án kelt.) — „Kundgemacht am 5. Oktober 1849 um ½9 Uhr Vormittags. Kanzler Hauptm. Auditor.“ — „Infolge eingetretener Erkrankung des Inquisiten über mündlich erhaltenen Befehl Sr. Excellenz des k. k. Herrn F. M. L. und Militär-Distrikts-Kommandanten von Kempen am 6. Oktober 1849 um 6 Uhr Abends durch Pulver und Blei in Vollzug gesetzt. Kanzler Hauptm. Auditor.“

látta, hogy amilyen önuralommal hallgatta az ítélet elejét, annyira megdöbbsent és arcvonásai is elárulták felindulását, mikor az ítéletnek a kötél által való kivégzésről szóló részét meghallotta.¹

A hirdetés után a foglyot a siralomházba vezették.² Az I. emeleti 20. sz. szobát szánták e célra, mely azelőtt Dreyer hadbíró irodája volt. Míg ennek berendezésével elkészültek, Hahsenteufel a folyosón várakozott a fogollyal. Attól félt, hogy esetleg leveti magát az ablakon, azért bevezette a siralomháznak szánt iroda mellett levő 18. sz. konyhába és ott állítólag meg is motozta, de csak egy zsebkendőt és egy szemüveget talált nála.³ Nemsokára Karger Károly foglár vette át és bevezette a siralomházba. Ennek bútorzata hat székből és két asztalból állott. Az egyik asztalra feszületet és két gyertyát állítottak.

Németh János ezalatt ura volt celláját rendezgette és várta visszaérkezését, míg egy káplár belépett és azt mondta, hogy ne vesse meg az ágyat, mert a gróf már úgy sem jön ide vissza. Németh nem értette és nem akarta elhinni. Gr. Károlyi István belépett és megmondta, hogy urát halálra ítélték. Károlyi ítéletét is e napon hirdették ki: két évi várfogságot és 150.000 frt. pénzbírságot szabtak ki reá azért, mivel az általa felállított huszárezred szervezését az 1848 október 3-i manifesztum után is folytatta és a Honvédelmi Bizottmánytól elfogadta az ezredesi kinevezést.

Azon körülmény, hogy az ítéletet nem Leuzendorf hirdette ki, különös magyarázatokra adott okot. Gr. Zichy János azt hallotta, hogy „Leuzendorf a midőn a sententziát kezibe vette, azt az asztalra dobta kijelentvén, hogy ily szerkezetű sententziát nem publikál és elhagyá a termet. A gróf talán egy negyed órát várt, míg az Újépületben más auditort találtak“, Batthyányné pedig arról értesült, hogy Leuzendorf az ítélet ellen felszólalt, majd Kempen báróhoz ment, hogy az ítélet elhalasztását kérmezze; „egészen oda lett volna és nem is akarta az ítéletet felolvasni“. A grófnőnek is megizente, hogy

¹ Pollak József vallomása.

² A kihirdetést illetőleg forrásaink ellentmondanak egymásnak. A Visszaemlékezések, gr. Zichy J. feljegyzései. Stumpf Jozefin vallomása, valamint Kanzler hadbíró említett záradéka szerint a kihirdetés 9 óra előtt, a foglárak vallomása szerint pedig 11 óra után történt.

³ Hahsenteufel Ferenc vallomása. 1849 okt. 7.

kérje a végrehajtás elhalasztását, majd később híre járt annak is, „hogy meg is örült volna, talán lelkiismereti furdalásai voltak“.¹

Nemcsak Haynau korszakában, de egyébként is elképzelhetetlen, hogy a hadbíró a legfőbb hadúr vagy annak teljhatalmú megbízottja nevében kimondott ítélet kihirdetését megtagadja, az ítélet szerkezete ellen pedig azért sem lehetett kifogása, mert az ítéletlevelet ő maga szerkesztette. Viszont úgy látszik, hogy jóindulattal és rokonszenvvel viseltetett Batthyány iránt és a kegyelmezési javaslatban szokatlan melegséggel kél Batthyány védelmére és a félreismerhetetlen részvét hangján sorolja föl a Batthyány politikáját mentő körülményeket. Bizonyára idejekorán értesült Batthyány sorának tragikus fordulatáról és minden, a katonai fegyelemmel megegyeztethetőt elkövetett a célból, hogy a meggyőződésével ellenkező ítélet kihirdetésének kegyetlen feladatát másra hárítsa és Kanzler kapjon parancsot a kihirdetésen és a kivégzésen való megjelenésre.²

VII.

A szomorú hírt egy volt honvéd, immár a császári hadseregbe besorozott és az Újépületben szolgáló fiatal katona vitte meg a grófnő lakására: gr. Batthyány Lajos küldi azzal az izenettel, hogy kötél által való halálra ítélték és kéri feleségét, hogy még egyszer látogassa meg.³ Batthyányné a hír hallatára elájult, majd mikor eszméletre tért és egy kissé összeszedte magát, azon kezdett tünődni, hogy mit tehetne férjéért. Karolina nővérére, gr. Károlyi Györgynére gondolt, aki nemrégén Komáromban megmentette a magyarok által elfogott gr. Károlyi Lajos életét. Talán Károlyi által érhetnének el

¹ Visszaemlékezések. 55. a) 1.

² Leuzendorf Lajos 1811-ben született Marburgban, 1833-ban mint hadbíró-gyakornok lépett szolgálatba. Annak, hogy megörült volna, semmi alapja sincsen, 1850 február 2-ig a pesti hadbírósnál szolgált és több nagy perben dolgozott. Ő volt a vértanu Csányi László, br. Jeszenák János, Szacsavay Imre és a gr. Lamberg meggyilkolása miatt 1850 január 23-án kivégzett Kolosy György ügyének előadója. 1875-ben ment nyugdíjba mint a hadügyminisztériumba beosztott tábornok-hadbíró. 1880 március 2-án halt meg Bécsben. (Beck Ödön ezredes szíves közlése a Kriegsarchiv személyzeti lajstromaiból.)

³ Stumpf Jozefin komorna vallomása. 1849 okt. 8.

valamit. Azonnal írt Csurgóra nővérének és kérte, hogy sietve jöjjön s használja fel befolyását gr. Károlyi Lajosra.¹

Azután háziiorvosa, a derék Landesmann kíséretében az Újépülethez hajtatott s férje jól ismert szobájához sietett, azonban ott csak Németh János komornyikot talála, sírva és jajgatva, hogy őt már nem eresztik be urához. Batthyányné megkérte a komornyikot, hogy ura írományait, melyek egy zöld irattárcában voltak, vigye tüstént lakására. Gróf Károlyi István átment és vigasztalni próbálta, de ő is csak sírni tudott. Batthyányné megkért egy tisztet, hogy vezesse férjéhez, de az nem teljesíthette kívánságát. Némelyek, akik a folyosón járkáltak, azt tanácsolták, hogy várja meg Leuzendorffot: úgy tudják, hogy férje kérésére Kempen áltábornagyrhoz ment, hogy látogatási engedélyt eszközöljön ki számára. A grófnő Landesmannt küldte el a főauditorhoz hasonló kérelemmel. Időközben sikerült eljutnia a siralomház ajtajáig: megnyílt az ajtó, mert egy katona Batthyány reggelijét vitte be. Odasietett azt hívén, hogy bejuthat, de nem bocsátották be. Később Czigler Ignác tábori főpapot látta kijönni férjétől. „Ugyanaz volt — írja Batthyányné, ki még egy év előtt Lajos parancsait teljesítette és most ő volt nála vigasztalni, és őt a halálra előkészíteni; megpillantván a főpapot és ráismervén oly fájdalmas érzésem volt; midőn utolszor láttam őt — egy zászlószentelésnél volt — mindenütt öröm, remény, bizodalom jobb jövőben. Akkor Lajosba össze volt pontosulva a közbizodalom, és most ott kellett vele találkoznom, ott Lajos sírja előcsarnokában.“²

Minthogy Landesmann orvos eredménytelenül tért vissza a főauditorról, Batthyányné Kempenhez és Liechtenstein herceghez sietett és arra akarta őket megkérni, hogy legalább három nappal halasszák el az ítélet végrehajtását. Kempen kiizent, hogy egész nap senkit sem fogad, Liechtenstein is eltűnt hazulról. 11 és 12 között a Károlyi-palotához hajtatott és mivel gróf Károlyi Lajost nem találta, Bártfaynak könyörgött, hogy keres-

¹ „5-t. Oct. Louis's Urtheil ist publicirt, es ist das schlechteste. — komme augenblicklich — et usez de votre influence sur L. Károlyi, vielleicht nützt es etwas. — Es soll morgen vollzogen werden. — Tony.“ Eredetije gr. Dessewffy Aurél büdsszentmihályi levéltárában.

² Visszaemlékezések. 37. a) 1.

tesse fel valahol s tanácsot kért, mitévő legyen a végrehajtás elhalasztására. „Kövessen el mindent, mi emberileg lehetséges — felelte Bártfay — a többit bízsa Istenre! Talán éppen az, hogy sem őt, sem gyermekeit nem bocsátják — holott a legnagyobb gonosztevőnek is megengedtetik atyai áldását adni magzatira, oda magyarázható, hogy megkegyelmezznek.“¹ Arra gondolt, hogy gróf Károlyi Lajossal Komáromba Haynauhoz vagy Bécsbe a császárhoz megy férje életéért könyörögni, majd azt hallotta, hogy Haynau nincs is Komáromban.

Reményét veszítve tért vissza szállására. Időközben Csekonics Jánosné beszélt Kempen altábornaggyal és egy óra tájban meghozta feleletét, hogy t. i. az ítélet végrehajtását nem halaszthatja el, a látogatást illetőleg pedig beszélni fog az auditorral. Megízente azt is, hogy férje elutasította a tábori főpap szolgálatát, mert csak olyan pappal akar szólni, akit felesége küld hozzá.

Batthyányné úgy érezte, hogy férje emlékeztetni akarja ígéretére, hogy mérget szerez neki, de nem tudott mérleghez jutni. Gróf Szápáry Antal is megkérdezte, hogy van-e férjének mérge, mert úgymond „a halál neki is bizonyosan oly irtózatoss és kiállhatatlan, mint nekem is volna az ő helyzetében“.²

Szápáry szavai döntőleg hatottak reá és tudakozódott megbízható pap után. Mérge hiányában legalább egy kis tört szeretett volna a pappal becsempésztetni. Bártfay Lászlóné Szántófy Antal józsefvárosi plébánost ajánlotta. El is küldött érte, azonban a plébános egy temetés miatt csak későbbre ígérhette látogatását. Míg Szántófyra várakozott, megérkezett gróf Károlyi Lajos Kempen altábornagy látogatási engedélyével, mely szerint 5 és 9 óra között mehet be a siralomházba. Azt hitte, hogy az egész időt férjénél töltheti és gyermekeit is maga után vitetheti, hogy elbúcsúzzanak halálra szánt atyjuktól. Magához vett egy az asztalon fekvő kis tört és elindult gróf Szápáry Antal kíséretében. Szörnyű lelkiállapotában nem gondolt arra, hogy férje jobb hasznát vehetné egy éles tollkésnek.

Batthyányné néhány évvel azelőtt fellépett egy műkedvelői színielőadáson és szerepében törre volt szűksége. Régi barátjuk, báró Wenckheim Béla ajándékozott

¹ Bártfay Naplója. 12. l.

² Visszaemlékezések. 39. b) l.

ekkor neki egy kis tört néhány emléksor kíséretében.¹ A szomorú nevezetességű tör jelenleg gróf Batthyány Elemér ajándékából a Nemzeti Múzeum ereklyetárában van elhelyezve. Dr. Varju Elemér igazgató úr megállapítása szerint valószínűleg olasz munka, de műértéke nincsen. Teljes hossza 15 cm, ebből a gyenge minőségű acélból készült penge hossza 7 és fél cm. A penge hegyének a szúrás okozta görbületére 2 milliméter esik. A pengén maratott arabeszk díszítés látható, markolata aranyozott bronzból készült neobarokk díszítéssel. Az ereklye hitelességét kétségtelenül bizonyítja a vértanu özvegyének a tör mellett fekvő sajátkezű följegyzése: „azon tör, melylyel Lajos sebesítette magát éjjel October 5-ik és 6-ik között, 1849.“

VIII.

Az Újépületben Kanzler százados hadbíró kalauzolta őket. Először tévedésből egy siralomházba nyitott be, ahol egy Fekete Imre nevű, halálra ítélt kospallagi földműves várta sorsát. Innét továbbhaladva, végimentek a rengeteg épület folyosóinak és lépcsőinek labirintusain és eljutottak gróf Batthyány Lajos siralomházához. A folyosón egy, a siralomházban két gránátos állott őrt, mindvégig ott maradt Kanzler hadbíró is, azonkívül ott tartott ügyeletet Hahsenteufel foglár is. „Mikor az ajtó kinyílt — írja Batthyányné —, berohantam karjaiba, szólni nem tudtam, csak sírni; csak bírtam volna akkor valami varázserővel és láthatatlanul tűnhettem volna el, vele együtt ezen szobából — el, egy más országba, hol még ismerik az igazságot —, vagy meghaltam volna ott vele együtt, a kegyetlenek szolgálai előtt.“

Megindulásukban szólni sem tudtak, míg végre Batthyány e szavakkal fordult nejéhez: Ne sírj, hiszen

¹ „Fogadja kegyessen tisztelt Grófnő eme tört emlékül hű tisztelőjétül azon óhajtás és kérése nyilvánítása mellett, hogy azon balitéletű közmondás szavai, melyek minden hegyes eszköz ajánlásakor szíves indulatok, és barátság elszakadását jósolják, soha be nem tellyesülvén, őtet nemes lelkében, és kegyeiben, ha az legutolsók sorában is, megtartani szíveskedjen.“ Eredetije gr. Batthyány Elemér levéltárában. — A grófnő később e sorokat jegyezte a levélre: „Ce poignard étaît le même qui a manqué le coup le 6 Octobre — — — nem gondoltam volna, akkor, mikor megkaptam, minő szomorú pillanatba fogjuk azt használni.“

² Visszaemlékezések. 43. a) 1.

hamar lesz végem! Ez hamar megy és azután minden nyomorúságomnak és szenvedésemnek vége leend. Hiszen tudod, hogy már nem ragaszkodtam az élethez, kínos volt az most nekem, mindig hurcolva, messze töletek; megmondtam neked, hogy inkább szeretnék már meghalni. De azok talán még meg fogják bánni, kik jogtalanul megölnek. Te tudod, hogy ártatlanul halok, nem érdemeltem ezen igazságtalan bánásmódot.“ Majd gyermekei felől kérdezősködött, szeretne volna őket még egyszer látni, de mégis úgy vélte, jobb ha nem jönnek, mert elérzékenyülnének s ő sem bírna érzésein uralkodni. „Áldjad meg őket helyettem. A szegény gyermekeknek nem marad utánam semmi vagyon, minden jószágomat konfiskálták. Ne kérj tőlük vissza semmit.“¹

A grófnő elmondta, hogy halálát gyilkosságnak tekinteti és nem akar ott maradni, ahol férjét megölték. Örült, mikor azt hallotta, hogy nővéréhez, Batthyány Amália grófnőhöz, gróf Westerholt Károlynéhez készül Bajorországba. „Igen, menj hozzá — mondá — és vigasztaljátok egymást és később te fogod megítélni, hogy hol lesz legjobb a gyermekek számára. Talán Franciaországban, eddig legalább.“ Kérdezősködött, hogy nem hallott-e a kegyelemről. A grófnő azt válaszolta, hogy a városban mindenki kegyelemről beszél. „Midőn felolvasták az ítéletemet — felelt Batthyány mosolyogva — nem hihettem el, azt véltem, hogy rosszul értettem és mindig vártam, mi jön utána, én inkább bámultam, mintsem ijedtem

¹ Batthyány birtokai a következők voltak: Csíkvár, Csabdi-pusztá, Cséri-pusztá, Felsőpolgárdi (Fejér m.), Kustyán-pusztá (Veszprém m.), Ikervár, Szalónak, Dobra, Tót-mórac (Vas m.), Németegres (Somogy m.), a burgaui uradalom (Stájerország), Banski Dvor (Horvátország). Az 1851 okt. 16-i összeírásban ezek értékét 1,772,476 frtra becsülték, ezzel szemben a terhek 1,330,972 frtot tettek ki. Meg kell jegyeznünk, hogy az adósságnak körülbelül egyharmadrészét Batthyányné bekebelezett követelése alkották, melyeket a kincstár is elismert. Landes Finanz-Direction. Depart. Confisc. f. 2. p. 9 Orsz. Levéltár. — Batthyányné nem kért vissza semmit, sőt megbízásából ügyvédje, Lángh Ignác 1850 február 5-én az igazságügyminisztérium előtt óvást emelt a magyar törvénybe ütköző elkobzás ellen. Az elkobzott birtokok egy részét Batthyányné öccse, gr. Zichy János bérelte ki, hogy azoknak értékes fölszerelését megmentse. Később az özvegy követeléseinek beszámításával Ikervárt néhány más birtokkal együtt megvásárolta, a többit pedig a kincstár eladta. Az 1867-i amnesztia által csak a burgaui birtok jutott vissza a család tulajdonába.

volna, hogy képesek ilyent tenni.“ Majd arról kérdezősködött, mit szólt Leuzendorf az ítélethez, de Batthyányné erre nem tudott válaszolni, mert nem találkozhatott vele. „Vagy hazudott ő nekem, vagy őt is megesalták“, — felelte Batthyány. Rettenetes súllyal nehezedett lelkére annak tudata, hogy hűséges nejét többé nem láthatja s Kanzler hadbíróhoz fordult: „Mondja meg kérem Kempen tábornok úrnak, hogy kéretem őt, lövessen agyon engemet, feleségemnek pedig adjon még egyszer engedelmet meglátogatni.“

Beszélgetésük színhelye a szoba egyik sarka volt, hol Batthyány két széken félig fekvé ledőlt, a grófnő pedig mellette ült. Csak félhangon, félszavakkal beszélhettek, hogy a körülállók ne értsék. Az egyik őrtálló gránátos vallomása szerint, magyarul beszéltek.¹ Batthyányné megkérdezte férjét, hogy miért kívánt oly papot, akit ő küld be hozzá, talán azért, mert általa remélt valamihez jutni, aminek segítségével a gyalázatos halált elkerülheti? A grófnő nem értette meg férje feleletét, de azt látta, hogy kezére tekint, azért kilesett egy pillanatot, mikor Hahsen-teufel foglár a hadbíróhoz fordult s vele beszélt és ezt súgta neki: „Mérget nem kaphattam, de ezt hoztam, ha kívánod.“ Batthyány felesége kendője alá nyúlt, észrevétlenül átvette a kis tört.² A tört szükség nélkül nem akarta használni, azért arra kérte nejét, hogy a pappal, akit be fog hozzá küldeni, tudósítsa az esetleges kegyelemről, vagy arról, hogy csakugyan kötél által fogják-e kivégezni.

A beszélgetésre kitűzött idő lejárt és örökre búcsút kellett mondaniok egymásnak.

IX.

1842-ben egy francia pap került gróf Károlyi István házába. Rómában véletlenül ismerkedett meg Jean Bertrand Plante abbéval, aki 1803-ban született a Haute-Garonne departement Mont-Gaillard nevű községében. Megkedvelte a szerény, nagyműveltségű és buzgó papot s nevelőül alkalmazta Sándor fia mellé. Szolgálatait gazonon jutalmazta, 1847-ben 7000 frtot ajándékozott neki és kitűnően teljesített munkája elismerésül évi 600 forintnyi járadékot biztosított számára. Plante abbé a sza-

¹ Schediwetz Jakab vallomása. 1849 okt. 8.

² Visszaemlékezések. 46. b) l.

badság harc alatt Sándor gróffal már nem foglalkozhatott, mert az 1848 július 6-án, atyjával a táborba indult,¹ 1849-ben pedig Buda elfoglalása után Komáromba ment és a vár feladásáig mint Klapka parancsörtsíztje, teljesített szolgálatot. Az abbé gróf Károlyi István lányának, Geraldine-nak adott francia órákat, az ő kíséretében 1849 nyarán gróf Batthyány Lajosnénál Ikervárott hosszabb ideig tartózkodott. Már nem volt célja, hogy tovább is Magyarországon maradjon és csak pártfogójának, gróf Károlyi István sorsát akarta megtudni. Miután október 5-én Károlyi ítéletét kihirdették, a gőzhajón el akart utazni Bécs felé. A véletlen szomorú játéka azonban azt kívánta, hogy önhibáján kívül is, még zaklatásban legyen része és egy megrendítő tragédia emlékeivel térjen vissza hazájába.

Batthyány, miután Czigler Ignác tábori főpap, majd később Kriss Nicefór tábori káplán szolgálatát elutasította, Plante abbéra gondolt. Kívánságára Pollak hadnagy elküldte neki gróf Károlyi István következő sorait: „*Mr. l'abbé Plante, Mon Pauvre ami réclame votre ministère. Et. Károlyi.*”² Az abbét, aki Bártfayné vallomása szerint, félnék ember volt és halálraítélt mellett még sohasem teljesített papi szolgálatot s egyébként is útra készült, a meghívás kellemetlenül érintette, de azért papi kötelességének tartotta annak megfelelni és este 7 órakor Bártfay László³ kíséretében az Újépületbe indult és körülbelül kilenc óráig maradt a halálraítélt grófnál.

Gróf Szápáry Antal Lichtenstein hercegtől azt a hírt vitte Batthyánynénak, hogy a büntetést enyhítik és férjét golyó által fogják kivégezni, az időközben megérkezett Szántófy plébános pedig azt jelentette, hogy a városban mindenki kegyelemről beszél. Kétségbeejtette az a gondolat, hogy férje szükség nélkül használja a tört és talán ő lesz halálának okozója. E szörnyű dilemmában megkérte Szántófyt, hogy vigyen be férjének néhány sort, hiszen mint gyóntató pap bejuthat hozzá. „Egy papot küldök hozzá — írja — hogy utolsó Istenhozzádot mondjon nevemben; azt mondják, hogy többé már nem bocsátanak be hozzád. Senkitől sem tudhattam meg, hogy vajjon megkegyelmeznek-e. Angyalom, ha még egyszer

¹ L. „A főthi plébánia keletkezése“ c. kézirat a plébánia levéltárában.

² Akten der Polizei-Section. 1849. Nr. 1789.

³ Bártfay Naplója. 12. l.

megláthatnálak, repülnék hozzád! Esdve kérlek, ne öld meg magadat túlságosan korán, mert ha a kegyelem mégis megjönne és már későn, megölném magamat. Ölelek egész szívemből. *Semmi esetre sem fognak kötéllel ki-régezni.*¹

Szántófy az Újépületben Pollak hadnagynál jelentkezett. Pollak, bár az abbé már a grófnál volt, Zdrahal foglárrel a siralomházba vezettette és Batthyányra bízta, hogy a két pap közül melyiket választja. A siralomházban mindössze néhány percig tartózkodott. Elmondta, hogy a grófnő megbízásából jött papi szolgálatát felajánlani, mire Batthyány a mellette ülő abbéra mutatva, így szólt: „Köszönöm, Tisztelendő Úr, de amint látja, már el vagyok látva.“ „Így hát csak azt kívánhatom — válaszolt Szántófy — hogy a jóságos Isten hárítsa el a Gróftól a keserű kelyhet.“ Szomorúan hallotta felesége üdvözlését és izenetét, hogy többé nem bocsátják hozzá, majd kérette nejét, hogyha mégis kapna engedélyt, jöjjön el hozzá. Szántófy, miután — Zdrahal vallomása szerint — még megjegyezte, hogy az ítélet enyhítése is bekövetkezhetik, eltávozott anélkül, hogy a levelet átadhatta volna.²

Október 5-én, az ítélethirdetés után, Haynau távollétében annak szárnysegédje, Pokorny alezredes megismételte az elővigyázati intézkedésekre vonatkozó parancsot.³ A helyőrséget készenlétbe helyezték, a városban erős őrsjáratok vonultak fel, az Újépületet katonaság vette körül. Csakugyan minden megtörtént, hogy másnap, az 1848 október 6-án Bécsben meggyilkolt Latour gróf halálának évfordulóján, a szörnyű visszatorlás napján, az elbukott magyar szabadságharc egyik legborzasztóbb jele-nete a győzők kívánsága szerint játszódják le.

¹ Je t'envoie un prêtre, pour qu'il te dise encore mon adieu, on dit, qu' on ne me laissera plus aller chez toi — je ne pouvais apprendre de personne si tu seras gracie. Ange de mon coeur! Si je puis te voir encore, si on me le permet, je volerais vers toi. Je ne pouvais pas avoir ce que tu demandes, mais je te conjure, ne te tuer trop tôt, car si la grâce vient, et ce serait trop tard, je me tuerais moi même. Je t'embrasse de tout mon coeur, et avec amour. Tu ne seras en aucun cas exécuté avec la Corde. Ta sincère amie Toni. — Eredeti je gr. Batthyány Elemér levéltárában.

² Szántófy Antal és Zdrahal József vallomása. — Szántófy a levelet 1850-ben visszaküldte a grófnőnek.

³ Detailkanzlei. Nr. 3788. (Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. d.)

elő az elítéltet. Batthyáynak, ha végre akarta hajtani tervét, nem volt veszteni való ideje. Négy óra előtt vizet kért, felült ágyában és úgy vette át a poharat; ekkor még a vérnek nyoma sem látszott rajta és bizonyára csak ezután sebezte meg magát. Állig magára húzta a takarót és leste a pillanatokat, amikor a takaró leple alatt sebet ejthet magán. A műveletet megkönnyíthette az a körülmény, hogy Karger épp úgy, mint a másik három foglár, nem tartotta meg pontosan az előírt ügyeletet és többször ki-kiment a folyosóra. Batthyáyné Visszaemlékezései és más tudósítások szerint nemcsak nyakán, hanem karján, halántékán is megszurta magát. Az orvosi láttelest is magábanfoglaló vizsgálati jegyzőkönyv azonban csak nyaksebéről emlékezik meg, vagy azért, mert csak ott találtak sérülést vagy a többi sebek jelentéktelenek voltak és olyanok, melyek a kötél által való kivégzést nem akadályozták volna. Az legkevésbé valószínű, hogy halántékán is ejtett sebet.

Öt óra előtt jelentkezett Plante abbé, hogy Batthyány mellett az utolsó szolgálatot teljesítse. Vallomása szerint a grófot egészen kimerültnek és szemmel láthatólag szenvedőnek találta s arcán vérnyomokat fedezett fel. Azt hitte, hogy ezt talán orrvérzés okozta, de Batthyány kijelentette, hogy véget akart vetni életének, hogy a gyalázatos halált elkerülje.¹ Ezután áldást adott reá, majd a szoba közepén lévő asztalhoz lépett és ott könyvéből imádkozott. Úgy látszik, hogy ekkor már Karger foglár is észrevette a vért és szerette volna a gróf felkeltésének feladatát a szolgálatban utána következő foglárra, Schmutzerre áthárítani. Kiment a folyosóra, állítása szerint azért, mert kardesőrtetést hallott. Csak Schmutzer jött s felszólította őt, hogy költse fel az elítéltet. Karger a papot kérte meg, hogy kíméletesen szóljon Batthyáynak, mivel azonban Batthyány nem mutatott készséget a felkelésre, ismét kiment Schmutzerhez s kérte, hogy ő bírja felkelésre. Schmutzer bement, de mivel látta a vért, meghagyta Kargernek, hogy csak keltse fel ő, s kiment a folyosóra. Karger végre is kénytelen volt felszólítani, mire Batthyány ezt felelte: „Ich kann nicht“ s közben jobbát nyaka felé emelte. Karger a takaróhoz nyúlt, s vallomása szerint csak ekkor vette észre a vért. Kérdezte, hogy talán vérömlése volt. „Nein, aber das habe ich“

¹ Plante abbé vallomása. 1849 október 7.

— válaszolt Batthyány — s mellének irányozta a tört. Karger kicsavarta kezéből a véres tört, kiszaladt vele a folyosóra Schmutzerhez: „Siehst Du, mit diesem hat er sich's gemacht.“¹

Hirtelen nem találtak katonaorvost. Pollak hadnagy kétségbeesve rohant le Batthyány siralomháza alatt levő cellában raboskodó dr. Balassa János orvos-tanárért: „Um Gotteswillen, Herr von Balassa, stehen sie auf, der Batthyány hat sich erdolcht!“² Balassa megállapítván, hogy nyakán a jobboldali ütőeret sebezte meg s igen sok vért vesztett, tiltakozott a kivégzés végrehajtása ellen. Ő kötözte be a sebet, azután az V. tüzérezred orvosa vette át a gondozást, majd dr. Bée Antal orvoskari főnök és dr. Grass, a fogház orvosa is megvizsgálták. Erősítő szereket adtak be neki, bort itattak vele, hogy életerejét fenntartsák, kezeit lekötözték, hogy sebét fel ne szakíthassa.

A rendkívüli eset nagy zavart okozott. Inichalowski ezredes hadbíró elnöklelte alatt egy hadbírókból, tisztekből s katonaorvosokból alakított tizennégytagú bizottság tanácskozott a teendőkről. A bizottság két orvos tagja, dr. Bée és dr. Grass úgy nyilatkozott, hogy a kivégzéssel okvetlenül várni kell addig, míg a vérerek nyílása összezáruk és az elítélt kissé megerősödik, mert különben attól lehet félni, hogy újból megindul a vérzés és az elítéltet a vesztőhelyre vezető úton hirtelen halál éri. Bár nem találtak törvényi alapot arra, hogy a büntetés nemét a bírói többség távollétében meg lehetne változtatni, mégis azt ajánlották, hogy ha a közönség miatt a nyilvánosságra való tekintettel, a büntetés enyhítése látszanék kívánatosnak, a golyó által való kivégzést még az est beállta előtt és pedig ugyanazon helyen hajtsák végre, ahol reggel az akasztásnak kellett volna megtörténnie.³ Úgy látszik, hogy Kempen nem tudott azonnal dönneni, hogy a kivégzés melyik nemét válassza. Egy órákor elküldött felterjesztésében, melyhez csatolta Pollak hadnagy

¹ Schmutzer és Karger vallomása (1849 okt. 7.)

² Id. Mezőssy László i. m. Történelmi Lapok. 1892. évf. 239. l. — Balassát szeptember 28-án fogták el, mivel 1848 októberében két ismerőset tiszti kinevezésre ajánlotta Kossuthnak. 1849 október 3-án három havi foglárfoogságra ítélték, de november 23-án elbocsátották. — K. k. Mil. Kriegsgericht in Pest. 1849. Fasc. 1. Nr. 60.

³ Praes. Nr. 220. (Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. e. 2.)

és a bizottság jelentését, csak annyit ír, hogy Batthyányt még aznap ki fogja végeztetni.¹ A seb még a délutáni órákban sem gyógyult be annyira, hogy az esetleges akasztásnál vérzés ne következett volna be, ez pedig a nézők körében óriási mebotránkozást okozott volna, azért hihetőleg, nem sokkal a kivégzés előtt adta csak ki a szóbeli parancsot, hogy golyóval végezzék ki.

A halálos ítélet híre leírhatatlan rémületet keltett a városban. Október 6-án reggel hatalmas néptömeg gyülekezett az Újépület V. sz. pavillonja köré. Minden szem a pavillon kapuja felé irányult, melyen keresztül a foglyot ki kellett volna vezetni a Holzplatzra. Sokáig vártak, de egyszerre csak a katonaság felkerekedett és elvonult. Némelyek kegyelemre gondoltak, majd kiszivárgott a hír, hogy az elítélt megsebezte magát s e miatt a kivégzést elhalasztották.

Este hat óra előtt ismét katonaság vonult fel az Újépület elé. A Holzplatzot lovasság vette körül, a fogház előtt egy őrnagy vezénylete alatt két vadászszázad sorakozott fel, majd négyszögbe fejlődött. Egy huszonnégy emberből álló gránátos szakasz egy őrmesterrel s egy káplárral a fogházba vonult, hogy átvegye és a négyszögbe bevezesse az elítéltet. A gránátosok is négyszöget, úgynevezett zár-sort alakítottak és ebbe vezette be a foglár a foglyot. A zár-sorban elül ment a foglár (valószínűleg Karger Károly), utána az elítélt a pap és az orvos között, hátul az őrmester. A menetben a zár-sor a nagy négyszög negyedik és ötödik szakasza közt helyezkedett el.

A menet megindult, de a rendesnél lassabban haladt, mert az elítélt a nagy vérvesztés miatt alig tudott lábára állni. A nézők rémülettel látták a halálra szánt főurat bilincsbe verve, a pap karjára támaszkodva, lassan lépdelni.² Minden erejét össze kellett szednie, hogy a

¹ Praes. 220. (Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40. e.)

² Október 6-án délután Ungváry Györgyöt, a 3. huszárezred lelkészét rendelték Batthyány mellé. „Amidőn a vész helyre indultak — írja gr. Zichy János — a gróf mondá, ne gondolja tisztelendő úr, hogy annyira félnék a haláltól, de nagyon sok vért vesztettem, azért vagyok oly bágyadt, agyonlőnek vagy felakasztanak, lemenet közben a papba fogódzott. Bé doctor szinte segíteni akarta, mire ezt eltaszítá. Méreggel tartották, hogy élet erejét felizgassák és borral, az is mondatik, hogy Bé doctor kínoztá, az eltaszítás is mutatta.” — Ungváry György 1887 júl. 16-án halt meg Bécsben. (Némethy Ludo-

néhány száz lépésnyi utat kibírja. Kvekker-szabású fekete kabát volt rajta, fekete nadrág és fehér mellény, fején arannyal hímzett kékselyem házisapka. Tekintete nyugodt volt, csodálatosan felemelő szelídség, a tiszta lelkiismeret nyugalma sugározta be viaszfehér arcát.

A Holzplatzen a vesztőhelyre, az Újépület falához érkezve, Kanzler hadbíró újra felolvasta az ítéletet. A foglár az előíráshoz híven, háromszor kiáltott kegyelemért; a hadbíró válaszára, hogy „Istennél a kegyelem“, Batthyány letérdelt. Szemét Ungváry tábori káplán kötötte be. Hat vadászkatona lépett elő, ezek közül az első három lövésre emelte fegyverét, mire Batthyány felkiáltott: „Allez Jäger, éljen a haza!“ A vezénylő őrnagy harmadik kardsuhintására a lövések eldördültek. Batthyány arcra bukott. Mind a három golyó talált, egyik szívét, a másik mellét, a harmadik pedig homlokát fúrta át s hátul kivetette agyvelejét.¹

Németh János, gróf Batthyány Lajos egykori kisinasa és haláláig hűséges szolgálója, az utolsó percig azt hitte, hogy ura kegyelmet kap és egy farakásra felkapaszkodva várakozott. Mikor a fegyverdörrenés után urát holtan összeroskadni látta, ájultan bukott le a farakásról.²

vicus: Series parochiarum et parochorum archidioec. Strigon. Strigonii, 1885. 1003. l. — Magyar Állam. 1887. évf. 221. sz.) A Visszaemlékezések szerint is Bée kísérte volna ki Batthyányt. — Mezőssy közlése szerint a kivégzésnél Karger Károly foglár tett szolgálatot.

¹ Galsai Kovách Ernő följegyzése szerint a három vadászkatona Lakits János, Weber Pál és Wurda Ágost volt.

² Gr. Zichy János följegyzései. — Németh János 1800-ban született Rábasömjénben. Körülbelül tizennégyéves korában került Batthyány mellé kishuszárnak. Vele ment Bécsbe a nevelőintézetbe, vele volt Olaszországban katonaévei alatt is. Később mint várnagy szolgálta urát. 1849 június elején Batthyányné kívánságára Laibachba ment és megosztotta vele fogságát s mindvégig mellette maradt. 1870 szeptember 18-án halt meg Ikervárott. (Kováts Lajos ikervári plébános szíves közlése.) Batthyány kivégzését először a Pesther Zeitung 1849 október 9-i száma írta le. L. még: Die magyarische Revolution. Von einem Augenzeuge. Pesth. 1849. — Horváth S.: Gr. L. Batthyány ein politischer Märtyrer. Hamburg, 1850. — Gr. L. Batthyány, sein Leben, Wirken u. Ende. Von einem Deutsch-Ungar. Grimma u. Lpz. 1850. — Aufzeichnungen eines Honvéd. 1—2. Lpz. 1850. — Levitschnigg Heinrich: Kossuth u. seine Bannerschaft. 1—2. Pesth, 1850.

X.

Gróf Batthány Lajosné október 5-én este, a siralomházból hazatérve, egy újabb látogatás kieszközléséért könyörgött gróf Károlyi Lajosnak, de Károlyi erre nem vállalkozhatott, hiszen Kempen már előre kijelentette, hogy második látogatást nem engedélyezhet s az elsőt is csak saját felelősségére engedte meg. Attól félnek — mondotta — hogy valamit adhat férjének. A grófnő rokonai sürgették elutazását, Szápáry Antal gróf is ezt tanácsolta, mert tudta, hogy mit vitt be férjének.¹ Este kiment Főtra, ahova másnap nővére, gróf Károlyi Györgyné is megérkezett Csurgóról. Október 6-án délután visszatértek Pestre, de nem maradhattak itt, mert Kempen útlevelet küldetett nekik Csurgóra. Batthyányné tudván, hogy drága halottjától úgy sem engedik majd elbúcsúzni, hajlott nővére kérésére s vele még este Csurgóra ment. Attól is félnie kellett, hogy a tör miatt letartóztatják. Csak útközben tudta meg férje sorsát.²

Szegény Plante abbét október 6-án ott is fogták az Újépületben és egy földszinti cellába zárták. Galsai Kovách Ernő és a többi foglyok örültek, hogy megtudhatnak tőle valamit Batthyányról, de egy szót sem lehetett belőle kicsikarni, „olyan volt, mint egy automata bábu, folyton hallgatott és remegett a félelemtől.”³ Kovách megfigyelése igaz lehetett, Bártfay is nagyon félénk embernek ismerte.⁴

A főparancsnokság már október 6-án délután elrendelte a vizsgálat megindítását. A rendőri osztály október 7., 8., 9. és 10-én kihallgatta Pollak hadnagyot, a foglárokat, az őrszemélyzetet, Plante abbét, gróf Károlyi Istvánt, Bártfay Lászlónét, Meichl József és Németh János komornyikokat s a grófok több alkalmazottját, végül Szántófy Antal plébánost.

¹ Gr. Szápáry Antal azon szerencsés és jóérzésű főurak közé tartozott, akik e nehéz napokban szabadon mozoghattak. Mint vezérkari tiszt részt vett a schwechati ütközetben. 1849 január 6-án a pesti gr. Károlyi-palotában elfogták és a budai Mil. Pol. Centralkommission elé állították, Windischgrätz herceg azonban elbocsáttatta, mielőtt ügyét letárgyalták volna. 1849 december 4-én a képviselői tevékenysége miatt indított haditörvényszéki vizsgálatot is beszüntették. (Mil. u. Civ. Gouvernment. Praes. Reserv. 1852. Nr. 2729. Hadtört. Levéltár.)

² Visszaemlékezések. 47. a)–52. a) l.

³ G. Kovách Ernő Naplója. III. 96. l.

⁴ Bártfay Naplója. 12. l.

A vizsgálatot Batthyány levele és gróf Károlyi István vallomása vezette tévútra. Pollak kérdőre vonta Hahsenteufelt és ez beismerte, hogy a levelet az ő megkerülésével Ungváry György káplánnak adta át továbbítás végett, azután Ungvárynál tudakozódott, mikor őt október 9-én Csányi László és báró Jeszenák János másnapi kivégzésére meghívta. Ungváry eleinte azt állította, hogy összetépte, később beismerte, hogy gróf Károlyi Györgynének adta át. Emlékezett a levélnek a *szabadítóról* szóló részére, azt is elmondta, hogy a grófnő a levél olvasása közben sírva fakadt. Pollak valószínűnek tartja, hogy a tör a madrachban volt elrejtve és annak átvizsgálásakor kicsisége miatt nem vették észre.

Érdekes a vallomásban Batthyány egy nyilatkozata. Mikor a vesztőhelyre indultak, Pollak arra hivatkozva, hogy már amúgy is a sír szélén áll, nyomatékosan kérte, mondja meg őszintén, miként jutott a törhöz. „Eben deshalb, um Niemanden zu schaden, darum sage es nicht“ — válaszolt Batthyány. Úgy látszik, Pollak nem gyanakodott a grófnőre és azt hitte, hogy Batthyány hallgatásával valamelyik foglár mulasztását akarta fedezni.

Gróf Károlyi István Batthyánnál három tört is látott, két nagyobbbat és egy kisebbet. Ezeket ágyneműjében rejtegette, különösen azóta, hogy Olmützben a haditörvényszék előtt állott. Többször említette, hogyha kötél általi halálra ítélik, elrejtett törével a törvényszék előtt öli meg magát. Nem volt kényes ember, szalmazsákon épp úgy aludt, mint tollas ágyban. A siralomházban bizonyára csak azért kérte vánkosát, mert a tör abban volt elrejtve. Németh János nem tagadta, hogy ura egy vadászevőkészletet rejtegetett kofferében a fehérenemű alatt. Ebben az egyik kés arasznyi hosszúságú volt, akkora, hogy azzal az őznek is kegyelemdöfést lehetett adni. A bőrröndöt sohasem vizsgálták meg.

Már Batthyánné kihallgatására is rákerült volna a sor, ha időközben Bártfay László egy szerencsés ötletével meg nem mentette volna a sokat szenvedett özvegyet a zaklatástól, az abbét pedig a fogságtól. Október 8-án dr. Hauszmann Ferenc orvossal, aki gróf Batthyány Lajos hamvainak eltakarításában oly hathatósan segédkezett, Csurgóra utazott, hogy a temetésről beszámoljanak. Este a kemény természetű, rideg Károlyi György gróf sírva fakadt, amikor Bártfay a gyászos eseményeket elbeszélte. Másnap az özvegy fogadta. „Szóltam vele,

amit lehetett — írja Bártfay. — Szegény! Olyan volt, mint a bánat és fájdalom képe! Tanácskoztak, mitévők legyenek. Valószínűvé akarták tenni, hogy Batthyány már régebben birtokában volt a törnek, azért Batthyáyné Bártfay kérésére lemásolta férje levelének elejét és a *szabadító* vonatkozó részét s a másolatot két tanuval hitelesítve Bártfayra bízta, hogy vigye el Kempen altábornagynak. Gróf Károlyi Györgyné igen erélyes levelet mellékel a másolathoz: szerencsétlen nővére az ártatlanul gyanúsítottak védelmére mutatja be a másolatot. Ha hitelességében kételkednének, az özvegy hajlandó a törvényszék kiküldöttjének megmutatni az eredeti levelet, de azt kezéből ki nem adja, mert gyermekeinek ez egyetlen öröksége, atyjuk ebben adja rájuk áldását, melyben részesülniök megtagadtatott.¹

Október 11-én Bártfay bemutatta Kempennek a másolatot és a levelet. Kempen azt válaszolta, hogy „nem kételkedik a gróf Batthyány Lajos által írt levél valódiságán, de az, mit a gyilokról írt, hazudság: mert halála előtt a Verhörben azt mondta volna, hogy senkit sem akarván compromittálni, nem nevez meg senkit.“ Mégis megígérte, hogy az iratokat átadja a törvényszéknek.²

Az iratok a legjobbkor érkeztek a rendőri osztályhoz, mert Maschek rendőrbiztos október 10-én megkereste a székesfehérvári városparancsnokságot, hogy szólítsa fel a Curgón időző özv. gróf Batthyány Lajosnét, hogy mielőbb jelentkezzék Pesten kihallgatásra. Erre azonban már nem került a sor, mivel a másolat meghozta a kívánt fordulatot. Maschek október 14-én kelt összefoglaló jelentésében már a másolatra hivatkozva, valószínűnek tartja, hogy Batthyány a tört már régebb idő óta magánál rejtegette és megállapítván az ellenőrzés felületességét, azt javasolja, hogy ezután hasonló esetekben a motozás a Generalgewaltiger jelenlétében történjék meg. Ezzel a vizsgálat véget ért és Plante abbét elbocsátották.

¹ 1849 okt. 10. — Akten der Polizei-Section. 1849. Fasc. 1789.

² Bártfay László Naplója. 13. l. — Bártfay közli Batthyány nyilatkozatának közismert változatát: Ich habe meine Rechnung mit Gott und der Welt geschlossen; nun bin ich den Menschen keine Antwort mehr schuldig. — Hogy Batthyányt formálisan kihallgatták volna, annak az iratokban nines nyoma.

Batthyány tragikus vége gyászba borította az országot. Az egykorú naplók s levelezések beszélő tanúi a mélységes szomorúságnak, mely a szerencsétlen országra nehezedett, mikor legjobbjai egyikét szörnyű halállal látták kimúlni. Csak az osztrák szoldateszka készséges szolgálában nem támadt fel a részvét érzése. Kempen október 7-i felterjesztésében jelenti Haynaunak, hogy Batthyányt az elvérzés elkerülése miatt, szükségesnek látta agyonlővetni. „A közvélemény — írja e hazug jelentésben — szigorúbban bírálta el az elítéltet, mint a törvény, mert a nézőközönség körében a részvétnak egyetlen hangja sem szólalott meg, sőt az ítélet s annak végrehajtása általános helyesléssel találkozók.”¹

Haynau ádáz indulatát nem csillapította le a kivégzés állítólagos helyeslése s a részvét hiánya és október 9-én igazolójelentést kíván Kempentől. Sajnos, Haynau leirata ezidőszerint ismeretlen, ellenben Kempen válasza fennmaradt.² Nagyon lesújtotta Haynau parancsa, mert azt hitte, hogy a kivégzés módját a körülményeknek megfelelően változtatta meg. Haynau jól tudhatta, hogy milyen kíméletlenül bánt el a kezébe jutott magyar lázadókkal; senki sem hiheti róla, hogy kötelességével ellenkező, s időszerűtlen enyhesség fogta el, mikor a nevezett *gonosztevő* ítéletét kellett végrehajtatni. Emlékezzék arra, hogy mikor Batthyány ítéletét Olmützből az ő (Haynau) kikerülésével Bécsbe küldték, miáltal a vizsgálóbíró (Leuzendorff) a per felülvizsgálatát vagy újrafelvételét kívánta elérni, szeptember 4-én kelt 1061. számú felterjesztésében éppen ő kifogásolta e helytelen eljárást. Nem hitte, hogy hibázik azáltal, hogy a bizottsági javaslatot nem utasítja el. A bizottság azt javasolta, hogy Batthyányt golyóval végezzék ki és pedig még ugyanaznap este. Az elítélt nyakát sebezte meg és ott volt bekötözve, ahol a hóhérnak a kötelet rá kellett volna hurkolnia. Ha a hóhér munkája közben vérezni kezd, vagy oly gyenge, hogy úgy kell a bitófa alá odahurcolni, a nézőközönség körében részvét támad iránta. Ezt akarta elkerülni. Sietett a kivégzéssel, hogy az még *ama végzetes napon, október 6-án* történjék meg.³

¹ Begebenheiten in Ungarn. Fasc. VI. Nr. 40 g.

² 1849 okt. 11. Másolat a bécsi Kriegsarchiv Schriften Abth. Militärkanzlei G. 1848—9. fasciculusából. Hadtört. Ltár.

³ Özv. gr. Batthyány Lajosné és gr. Zichy János Liechtenstein hercegnek tulajdonítják a végrehajtás módjának megváltoztatását, ennek azonban az iratokban semmi nyoma sincsen.

A vértanú Batthyány Lajos gróf már a Ferenciek kriptájában aludta síri álmait, de özvegyét később is fáradhatatlanul üldözte a hatalom keze. A folyton meginduló zaklatásban és brutális kémkedésben — külföldön és itthon egyaránt — nevezetes szerep jutott Kempen tábornoknak, aki 1849 őszétől, mint a birodalmi csendőrség főfelügyelője, 1852-től 1859-ig pedig mint az Oberste Polizeibehörde hírhedt főnöke éberem őrködött a birodalom biztonsága felett.

Friedreich Endre.

